

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 27-772(497.473)"1920/1945"
316.32:329.18(497.472/.473:450)

Prejeto: 22. 11. 2013

Dejan Pacek

profesor zgodovine in teologije, Gimnazija Brežice, Trg izgnancev 14, SI-8250 Brežice
E-pošta: dejan.filo@gmail.com

Delovanje slovenske Katoliške akcije za rapalsko mejo

IZVLEČEK

Cerkvena organizacija Katoliška akcija je bila osnovana z namenom, da bi laike pritegnila k dejavnemu sodelovanju pri apostolatu Cerkve. V goriški nadškofiji, ki je kljub temu da je bila večina vernikov slovenske narodnosti, po podpisu rapalske mirovne pogodbe leta 1920 s celotnim ozemljem pripadla Kraljevini Italiji, so bili izvedeni trije poskusi ustanovitve slovenske Katoliške akcije, saj so slovenski duhovniki enoglasno zavrnili predloge za vključitev v italijansko Katoliško akcijo, v kateri so videli sredstvo italijanizacije. Predvojna poskusa iz let 1929 in 1938 sta propadla v času najsilovitejšega fašističnega raznarodovanja primorskih Slovencev. Uspešen je bil šele tretji poskus, ko so slovenski duhovniki leta 1944 v razmerah nemške okupacije organizirali slovensko Katoliško akcijo, tako v bran svojemu narodu kot z namenom, da bi prek nje dosegli njegov duhovni preporod, saj je bilo pri njenih snovalcih vprašanje slovenske Katoliške akcije neločljivo povezano z vprašanjem narodovega obstoja.

KLJUČNE BESEDE

Katoliška akcija, Primorska, Gorica, goriška nadškofija, druga svetovna vojna

ABSTRACT

FUNCTIONING OF THE SLOVENIAN CATHOLIC ACTION BEHIND THE RAPALLO BORDER

The church organisation Catholic Action was established with the purpose of encouraging lay society to actively participate in the Church's apostolate. In the Archdiocese of Gorizia, in which most believers were Slovenes, but whose entire territory fell under the Kingdom of Italy following the Treaty of Rapallo in 1920, three attempts were made to establish the Slovenian Catholic Action, after Slovenian priests unanimously rejected the proposals for the inclusion in the Italian Catholic Action, which they recognised as an instrument of Italianisation. The prewar attempts in 1929 and 1938 failed during the time of the most severe Fascist denationalisation of the Littoral Slovenes. The third attempt was finally successful, when Slovenian priests organised the Slovenian Catholic Action under German occupation in 1944, both to defend the nation and accomplish its spiritual rebirth. Namely, prime movers behind the idea treated the question of the Slovenian Catholic Action as inseparably connected with the question of the national existence.

KEY WORDS

Catholic Action, Littoral, Gorizia, Archdiocese of Gorizia, Second World War

Uvod

Katoliška akcija (KA) je bila kot cerkvena organizacija laiškega apostolata vzpostavljena v času med obema svetovnima vojnoma. Njen razvoj je spodbudilo katoliško mladinsko gibanje z zahtevo po globoki povezanosti osebne vere in družbenega prizadevanja. KA je bila osnovana v obdobju pontifikata papeža Pija XI. (1922–1939), potem ko je 23. decembra 1922 njeno idejo predstavil v prvi okrožnici *Ubi arcano Dei consilio*. Njena naloga je bila laike usposobiti, da bi bili prek poglobljenega verskega življenja ter socialne in misijonske dejavnosti v lastnem socialnem okolju v pomoč duhovnikom pri evangelizaciji ter uveljaviti katoliškega družbenega nauka, in sicer s ciljem, da bi se uresničil temeljni namen KA: prevlada katoliških načel v zasebnem in javnem življenju.¹

Odločitev glede načina udejanjenja KA je Pij XI. prepustil krajevnim škofom. V Sloveniji se je KA od vsega začetka razvijala enotno, čemur je botrovala enotnost med vsakokratnim vodstvom ljubljanske in lavantinske škofije glede pastoralnih vprašanj. V razvoju KA so njeni snovalci najprej sledili t. i. nemškemu modelu, nato pa italijanskemu, zato je bila pri nas KA iz gibanja preobrazena v organizacijo. Če je bila KA v Sloveniji, z ustanovitvijo leta 1929, določena naloga povezovanja in poenotenja že obstoječih katoliških organizacij, je njena naslednica Slovenska katoliška akcija (SKA), ustanovljena leta 1936, delovala kot samostojna cerkvena ustanova z lastnimi organizacijami, preostale katoliške organizacije pa so bile njene podrejene pomožne sile.²

Katoliška Cerkev na Primorskem v letih 1918–1945

Cerkvenoupravno podobo, ki so jo Primorski začrtale terezijanske reforme z ustanovitvijo goriške nadškofije za habsburški del ukinjenega oglejskega patriarhata leta 1751 in je bila leta 1830 dopolnjena z ustanovitvijo Ilirske cerkvene pokrajine s središčem v Gorici, ko so sufragani goriškega metropolita postali ljubljanski, tržaško-koprski, poreško-puljski in krški (otok Krk) škof, je drastično spremenil razplet prve svetovne vojne, ko so bile po njej tudi na zahodnem delu slovenskega etničnega ozemlja zakoličene nove državne in škofijske meje.³

Potem ko so vojskujoče se strani položile orožje, je Kraljevina Italija uveljavila pravico do zasedbe tistih delov ozemlja razpadle Avstro-Ogrske, ki ji jih je zagotovil tajni londonski pakt z antanto iz leta 1915. Rapalska mirovna pogodba, ki sta jo 12. novembra

1920 v kraju Santa Margherita Ligure pri Rapallu podpisali Kraljevina Italija in Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, je ozemlje Goriške, Trsta, Istre in dela Notranjske dokončno prisodila Kraljevini Italiji. Ljubljanska škofija je morala goriški nadškofiji izročiti dekaniji Idrija in Vipava, tržaški škofiji dekanijo Postojna in manjši del dekanije Trnovo (Ilirska Bistrica), katere preostali del je pripadel leta 1925 ustanovljeni reški škofiji, ter videmski nadškofiji župnijo Bela Peč, krška škofija pa videmski dekanijo Trbiž. Ozemlje goriške metropolije je tako v celoti – z izjemo duhovnije Davča, ki je bila izročena v upravo ljubljanskemu škofu – pripadlo Italiji.⁴

V Julijski krajini, kakor so Italijani poimenovali zasedeno ozemlje bivše Avstro-Ogrske, je živelo okrog 340.000 Slovencev, ki so skupaj s 34.000 beneškimi Slovenci predstavljali dobro četrtino celotnega slovenskega naroda, medtem ko je z njimi naseljeno ozemlje predstavljalo tretjino slovenskega etničnega ozemlja.⁵ Slovenska in hrvaška narodna skupnost sta se v italijanski državi znašli v nezavidljivem položaju, saj ta slovanskima manjšinama ni zagotavljala narodnih pravic. Odnos Italijanov do vojnih ujetnikov, nasilje nad ljudmi, izgon tržaško-koprškega škofa Andreja Karlina ter konfinacija krškega škofa Antona Mahničiča so napovedovali bridko prihodnost. Fašizem, ki je v Italiji oblast prevzel leta 1922, je v želji po popolni italijanizaciji priključenega ozemlja neizprosno preganjal slovenski jezik, izganjal slovenske izobražence in sčasoma ukinil vse slovenske ustanove. Katoliška Cerkev je v tesni povezanosti z ljudstvom naposled ostala poslednje zatočišče za v vseh pogledih zatirano slovensko manjšino, slovenski primorski duhovniki, zvesti svojemu poslanstvu, veri in slovenstvu, pa njeni najodločnejši zaščitniki.⁶

Goriška nadškofija v letih 1918–1945

Goriška nadškofija je bila že v času habsburške monarhije nacionalno mešana, čeprav – za razliko od tržaško-koprške škofije – pretežno slovenska. Kljub siloviti raznarodovalni politiki italijanske države se je to stanje ohranilo tudi v času med obema svetovnima vojnoma.⁷ Goriško nadškofijo so pred tem že desetletja vodili škofje slovenske narodnosti. Med njimi se je najbolj proslavil nadškof Jakob Missia (1897–1902), ki je leta 1899 dosegel čast škrlata – postal je prvi kardinal slovenskega rodu. Nasledil ga je nadškof Andrej Jordan (1902–1905), njega pa nadškof Francišek

⁴ Prav tam, str. 178.

⁵ Kacin-Wohinz, *Zgodovina Slovencev*, str. 27–28.

⁶ Klinec, *Zgodovina Goriške Mohorjeve*, str. 36–185; Kacin-Wohinz, *Zgodovina Slovencev*, str. 39–42.

⁷ V goriški nadškofiji je bilo leta 1915 v 17 dekanijah 191 župnij: 125 popolnoma slovenskih, 9 jezikovno mešanih, izključno italijanskih pa 57. Nadškofija je takrat štela 165.000 Slovencev in 110.750 Italijanov. Gl. Likar, *Pastoralna zgodovina*, str. 70.

¹ Odar, Pij XI. in Katoliška akcija, str. 3–14; Dolinar, Ušeničnik, str. 147.

² Pacek, *Pregled zgodovine*, str. 221–228.

³ Dolinar, *Cerkvenoupravna podoba Slovenije*, str. 7–11; *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 122–123, 154.

Borgia Sedej (1906–1931). Ta se je marca 1918 po triletnem begunstvu vrnil v porušeno Gorico. Zgodovinski dogodki so šli tedaj že svojo pot. Dne 6. novembra 1918 so v Gorico vkorakale italijanske čete in njena usoda je bila s tem zapečateni. Na začetku je nadškof Sedej upal, da bo italijanska okupacija začasna, in se hkrati nadejal, da bo italijanska oblast v narodnostnem smislu tako tolerantna, kot je bila poprej avstro-ogrška. Agresivni italijanski nacionalizem, ki je imel močne poteze šovinizma in se je že preobražal v fašizem, je dal slovenskim duhovnikom vedeti, da se vsakršna verska dejavnost vse bolj povezuje z vprašanjem zaščite narodnih pravic ter da je le Cerkev tista ustanova, ki jih lahko zagotavlja in brani. Slovenski in hrvaški duhovniki so leta 1920 zopet obudili delovanje leta 1899 ustanovljenega Zbora svečnikov sv. Pavla, ki je kot stanovska duhovniška organizacija odigral odločilno narodnoobrambno vlogo ter imel v nadškofu Sedeju velikega in odločnega zaščitnika.⁸ Po pregonu večjega dela laične inteligence so duhovniki kot edini preostali sloj izobražencev med primorskimi Slovenci prevzeli njene naloge in tako poleg verske imeli tudi narodnoobrambno vlogo. Boj za narodne pravice je bil namreč hkrati tudi boj za verske pravice.⁹

Na kulturno-prosvetnem področju je po prvi svetovni vojni med primorskimi Slovenci uspešno delovala Prosvetna zveza. Organizacijo so leta 1922, po ločitvi z liberalnim političnim društvom Eđinost iz Trsta, ustanovili goriški krščanski socialci. Štela je skoraj 9.000 članov, ki so delovali v 136 raznovrstnih društvih in 46 dekliških krožkih. Po prepovedi slovenskega društvenega življenja leta 1927 se je njeno delovanje nadaljevalo v omejenem obsegu skrivoma po domovih in je bilo usmerjeno v poglobitev verskega življenja.¹⁰ V prvih povojnih letih so se zelo pomnožile Marijine družbe, ki jih je bilo leta 1924 v goriški nadškofiji kar 95.¹¹ Prav zaradi razvejane dejavnosti Prosvetne zveze in Marijinih družb, prek katerih so slovenski duhovniki uspešno izvajali pastoralne naloge, je lahko primorska duhovščina enoglasno zavrnila predloge za vključitev v italijansko KA, v kateri so Slovenci videli predvsem raznarodovalno sredstvo.¹² Za ohranitev slovenstva na Goriškem ima veliko zaslug leta 1923 ustanovljena Goriška Mohorjeva družba. Ta je nadaljevala versko in kulturno poslanstvo med Slovenci na Primorskem, ki ga je pred tem opravljala celovška Družba sv. Mohor-

ja. Gorica je zaradi tega v najmračnejših letih fašizma ostala poleg italijanskega tudi slovensko kulturno središče.¹³

Navedeni braniki slovenstva niso mogli preprečiti, da fašistični režim ne bi temeljito opravil svoje nasilne naloge zadrževanja vsega neitalijanskega. Na Primorskem je bilo slovensko besedo mogoče slišati le še v cerkvah, pa še od tam so jo izganjali. Osrednja osebnost odpora proti potujčenju primorskih Slovencev je bil v goriški krajevni Cerкви nadškof Sedej. Prizadeval si je, da bi povezoval vse narodne skupnosti v škofiji (Slovence, Italijane, Furlane in Nemce) ter bil do njih dosledno pravičen. Zato je spričo fašističnega nasilja svojo besedo za svobodo Cerkv in pravice Slovencev večkrat zastavil tudi pri Svetem sedežu.¹⁴ Dne 18. januarja 1929 je izdal znamenito pastirsko pismo o krščanskem nauku v materinščini, v katerem je med drugim zatrdil, da »državna oblast nima nobene pravice verski pouk poniževati v sredstvo za potujčevanje in italijanizacijo«.¹⁵ Ko so slovenski jezik pregnali iz šol in javnega življenja, je obstal edino v zavetju Cerkv, kjer ga je branil nadškof Sedej. Zavzemanje za uporabo maternega jezika pri poslanstvu Cerkv je na ravni goriške metropolije doseglo vrhunec 14. julija 1931, ko je nadškof Sedej le nekaj mesecev pred smrtjo, skupaj s tržaško-koprskim škofom Luigijem Fogarjem in poreško-puljskim škofom Trifonom Pederzollijem, sufraganskima škofoma, ki sta bila naklonjena Slovanom, izdal *Navodila dušnim pastirjem (Normae ad instructionem Cleri curati)*. Ta so v omenjenih škofijah omogočila poučevanje verouka v narodnem jeziku, prepovedala zlorabo verskega pouka v politične namene in določila uporabo narodnega jezika pri bogoslužju. S prenosom verouka v slovenskem jeziku iz šolskih stavb v cerkve je nadškof Sedej dejansko omogočil, da sta si v zavetju cerkva verska izobrazba in narodna kultura podajali roko, kar je do razpada Italije septembra 1943 predstavljalo edino izobraževanje v slovenščini na Primorskem. Farne oziroma župnijske šole so preživele fašizem. Iz njih se je oktobra 1943 slovenski šolski pouk vrnil v šolska poslopja.¹⁶ Po tej uspešni Sedejevi pobudi so se zahteve po njegovem odstopu le še stopnjevale.¹⁷ Papež je njegovo odstopno izjavo sprejel 23. oktobra 1931. Kmalu zatem, 28. novembra istega leta, je umrl. Dr. Rudolf Klinec¹⁸ je zapisal, da »se je naše ljudstvo

⁸ Tavčar, Sedej, str. 86; Simčič, Ukmar, str. 85–96.

⁹ Kacin-Wohinz, *Zgodovina Slovencev*, str. 56.

¹⁰ Prav tam, str. 56–57; Kacin-Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje*, 527–552.

¹¹ Klinec, *Primorska duhovščina*, str. 83–86.

¹² Kacin-Wohinz, *Zgodovina Slovencev*, str. 67. V tem smislu v svoji knjigi *Belogardizem* piše tudi Franček Saje: »Zanimiva je okoliščina, da narodnozavedni del slovenske duhovščine na Primorskem pred vojno iz odpora proti fašizmu ni hotel organizirati KA med primorskimi Slovenci. Posluževali so se raje Marijine družbe kot primernejše organizacije.« Gl. Saje, *Belogardizem*, str. 128.

¹³ Klinec, *Zgodovina Goriške Mohorjeve*, str. 10.

¹⁴ Likar, *Pastoralna zgodovina*, str. 69.

¹⁵ Klinec, *Primorska duhovščina*, str. 39.

¹⁶ Kacin-Wohinz, *Zgodovina Slovencev*, str. 55, 67; Klinec, *Primorska duhovščina*, str. 69–71.

¹⁷ Prav tam, str. 73.

¹⁸ Rudolf Klinec, duhovnik in zgodovinar. Rojen 18. marca 1912 v Vipolžah, umrl 2. decembra 1977 v Gorici. Leta 1925 je vstopil v Alojzijevišče, pripravljalnico za vstop v goriško malo semenišče. Tam se je gibal v krogu gojencev, ki jih je vodil in usmerjal dr. Ivo Juvančič, tedanji prefekt in poznejši podravnatelj. Na željo nadškofa Margottija je bogoslovni študij nadaljeval v Bologni. Novo mašo je pel leta 1937. Po nadškofovem priporočilu se je v tistem času vpisal na Lateransko

Dr. Rudolf Klinec (Arhiv Goriške Mohorjeve družbe).

zavedlo, da je izgubilo očeta in zaščitnika ter je v nemi žalosti jokalo kot v predslutnji težkih dni». ¹⁹

Po smrti nadškofa Sedeja se je raznarodovalna politika nadaljevala s še večjo vnemo. Za apostolskega administratorja goriške nadškofije je bil imenovan Giovanni Sirotti (1931–1934), poitalijančen Hrvat, zagrizen nacionalist in somišljenik fašizma. S pomočjo tesnega sodelovanja s civilnimi oblastmi je začel z naglo italijanizacijo škofijskih ustanov, ki se je udeležila s kadrovanjem Italijanov na ključne položaje v škofiji, prepovedjo slovenščine v malem semenišču in odpovedjo službe profesorjem, ki so predavali v slovenščini. ²⁰

O Sirottijevem nasledniku, vatikanskem diplo-

univerzo v Rimu, kjer je študiral cerkveno pravo. Doktoriral je leta 1942 z disertacijo iz goriške cerkvene zgodovine in dokazal zanimanje za domačo preteklost, ki ga je spremljalo vse življenje. Napisal je več temeljnih knjig o goriški zgodovini s cerkvenega in narodnega področja. Osem let je deloval v Velikih Žabljah, kjer je med drugim pisal vojni dnevnik. Med vojno se je prišteval k t. i. primorski sredini. Škof Margotti je dr. Klinca 1. aprila 1945 imenoval za nadškofijskega kanclerja. Ob koncu aprila 1945 se je še z nekaterimi drugimi duhovniki iz Vipavske doline umaknil v Gorico in potem v notranjost Italije. Po vrnitvi v Gorico je sodeloval v različnih slovenskih ustanovah. Bil je član in predsednik ali tajnik številnih institucij: Alojzijevejšča, Katoliškega tiskovnega društva, Katoliške knjigarne in Goriške Mohorjeve družbe. Smrt ga je prehitela sredi dela in knjižnih načrtov. Gl. Klinec, *Dnevniški zapisi*, str. 9–12.

¹⁹ Klinec, *Zgodovina goriške nadškofije*, str. 50.

²⁰ Simčič, Sirotti, str. 371–372; Klinec, *Primorska dubovščina*, str. 94–115.

matu Carlu Margottiju (1934–1951), prvem rednem škofu italijanskega rodu na goriškem nadškofijskem sedežu po dolgi vrsti Slovencev, piše njegov življenjepisec Franc Kralj, da je zapostavljanje in preganjanje Slovencev, s katerim se je srečal ob prehodu v Gorico, sprejel kot zgodovinsko nujnost. Ni dojel slovenskega manjšinskega problema ter se ni jasno in nedvoumno distanciral od fašistične politike, da bi zavrnil proces asimilacije Slovencev. Prizadeval si je za preureditev upravnih razmer v nadškofiji, da bi se na ta način čim prej izenačila z ostalimi italijanskimi škofijami, ne da bi pri tem upošteval njeno politično in zgodovinsko preteklost ter heterogeno narodnostno sestavo. Kot človek je bil srčno dober in plemenit, vedno pripravljen pomagati. Tako se je zavzemal za preganjane slovenske duhovnike, v določeni meri podprl delovanje Goriške Mohorjeve družbe, v splošnem pred fašistično oblastjo zagovarjal rabo slovenskega jezika tako v podeželskih cerkvah kot v sami Gorici, se ga tudi dokaj dobro naučil in si ga drznil uporabljati v javnih nastopih. Vihra druge svetovne vojne in zlasti krivice, storjene Slovincem, so precistile njegov odnos do slovenskega naroda, kar je bilo vidno že med vojno in potem do konca njegove škofovske službe. ²¹

Primorska med drugo svetovno vojno

Stanje na Primorskem med drugo svetovno vojno je dr. Klinec označil takole: »Slovensko Primorje je doživelo med drugo svetovno vojno najbolj trpko stran svoje zgodovine. Slovensko manjšino je dušil z ene strani fašistični vijak, bičali so jo vojni dogodki, z druge strani pa so ji zadajali težke rane notranji spori, različna gledanja in še zlasti svojevrsten razplet osvobodilne borbe ter socialne revolucije, ki jo je komunistična partija sprožila tudi na Primorskem.« ²² V teh strnjениh besedah je tematiziral tri dejavnike, ki so bistveno vplivali na medvojno dogajanje na Primorskem. ²³

Dr. Klinec je najprej poudaril, da je Primorska med drugo svetovno vojno doživela najbolj trpko stran svoje zgodovine. Mrakobnost in nesrečnost vojnega časa se ves čas zrcalita v njegovem vojnem dnevniku. S temi besedami je pozdravil prvi dan v letu 1944: »Smrt! To je podoba, ki se mi često vsiljuje zadnje čase. Smrt – meni, mojim fantom in možem, mnogim v ljudstvu.« ²⁴

Druga pomembna ugotovitev v zapisu dr. Klinca je, da je bila pred in med vojno vsa slovenska manjšina v Italiji izrazito protifašistično nastrojena. Ugotavljal je, da je že od vsega začetka »trajal med slovenskim ljudstvom odločen odpor proti fašističnemu zatiranju. Bila je narodna duša, ki ni hotela umreti in ki

²¹ Kralj, Margotti, str. 356–357.

²² Klinec, *Zgodovina Goriške Mohorjeve*, str. 159.

²³ Klinec, *Dnevniški zapisi*, str. 12–13.

²⁴ Prav tam, str. 94.

Dr. Engelbert Besednjak s sinom (Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK).

je vzbudila v vsem narodnem občestvu oster odpor proti prisilnemu potujčevanju.²⁵ Protifašizem primorskih Slovencev je preveval izrazito narodni duh in njihovo uporništvu ni imelo ideološkega predznaka, zato je partizansko gibanje povečini podprla tudi duhovščina. Vendar se je dr. Klinec zgodaj zavedel, da za Osvobodilno fronto (OF) stoji komunistična revolucionarna ideologija. Poudarjen narodni značaj partizanskega odpora je zrelativiziral s temi besedami: »Tudi mucek včasih skrrije kremplje.«²⁶

Tretji element, ki izstopa v citiranem zapisu dr. Klinca, se nanaša na tri politične skupine, ki so obvladovale primorski politični prostor, in sicer liberalno-narodnjaško, ki je svoj odpor proti fašizmu potrdila z delovanjem tajne organizacije TIGR, komunistično, ki je med vojno organizirala in vodila partizanski odpor in revolucijo, ter krščanskosocialno, ki je bila tesno povezana z Zborom svečnikov sv. Pavla.²⁷

Krščanskosocialno gibanje, ki se je leta 1922

Dr. Janko Kralj (Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK).

razšlo z liberalci in od takrat delovalo v okviru samostojnega političnega društva Edinost, je bilo med primorskimi Slovenci v obdobju med obema svetovnjima vojnama najvplivnejši in najmnogičnejši politični subjekt. Svoje idejne vrednote (narod, krščanstvo, socialna misel in demokracija) so krščanski socialci razglasili za nedeljivo celoto. Potem ko je fašistični režim leta 1927 dosegel ukinitvev slovenskih društev, so krščanski socialci, skupaj z Zborom svečnikov sv. Pavla, delo nadaljevali ilegalno pod okriljem verskih društev in župnij.²⁸ Vodstvo organizacije je po odhodu dr. Engelberta Besednjaka²⁹ v tujino leta 1930

²⁸ Kacin-Wohinz, *Zgodovina Slovencev*, str. 50.

²⁹ Engelbert Besednjak, politik in urednik. Rojen 14. maja 1894 v Gorici, umrl 21. decembra 1968 v Trstu. Na goriški gimnaziji je maturiral leta 1913. Študij je nadaljeval na Dunaju, kjer je leta 1920 postal doktor prava. Leta 1919 je v Ljubljani prevzel naloge urednika *Slovenca*, naslednje leto pa urednika tržaškega dnevnika *Edinost*. Nato se je preselil se je v Gorico in bil leta 1921 imenovan za člana Pokrajinskega deželnega odbora za Goriško in Gradiščansko. Prevzel je uredništvo lista *Goriška straža* in revije *Socialna misel* ter sodeloval pri glasilu *Nasha moč*. Bil je v vodstvu Krščanske socialne zveze, Kmetško-delavske zveze in član Vrhovnega sveta krščanskih organizacij Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. Po razkolu v političnem društvu Edinost leta 1922 je bil v političnem društvu Edinost za Goriško izvoljen za podpredsednika, nato za predsednika. V letih 1924–1928 je deloval kot poslanec v rimskem parlamentu, kjer se je zavzemal za pravice slovenske manjšine. Leta 1930 se je preselil na Dunaj, kjer je bil do leta 1938 v vodstvu Kongresa evropskih narodnih manjšin, poklicno pot pa nadaljeval v Beogradu, kjer je kot neuradni

²⁵ Klinec, *Zgodovina Goriške Mohorjeve*, str. 159.

²⁶ Klinec, *Dnevniški zapisi*, str. 149.

²⁷ Podbersič, *Revolucionarno nasilje*, str. 21; Plahuta, Začetki OF, str. 135.

prevzel dr. Janko Kralj.³⁰ Med njima je ob koncu tridesetih let zaradi osebne konkurence in razlik v pogledih glede organiziranja krščanskih socialcev prišlo do spora, ki je leta 1939 katoliški politični tabor na Primorskem dokončno razcepil na dve skupini. Takšen politični razvoj je posebej zaznamovalo njegov položaj v času druge svetovne vojne, ko so se razlike med skupinama ob soočenju s pojavom partizanskega gibanja in komunistične revolucije še poglobile in prerasle v odkrito nasprotovanje.³¹

Kraljeva skupina, ki so jo sestavljali maloštevilni duhovniki in laiki, je zavzela odkrito odklonilno stališče do osvobodilnega gibanja pod vodstvom OF oziroma komunistov, vendar na Goriškem ni imela širše podpore. Med vojno se je povezala s Slovensko ljudsko stranko in Slovensko zavezo. Od leta 1942 je glasno opozarjala na nevarnost komunistične revolucije, ki je bila prikrita z gesli o narodnoosvobodilnem boju. Po kapitulaciji Italije je pristala na sodelovanje z nemškim okupatorjem, da bi dosegla vključitev primorskih Slovencev v javne institucije in javno veljavo slovenskega jezika.³²

Večinska Besednjakova skupina, t. i. primorska sredina, je med drugo svetovno vojno po idejah in delovanju ostala na sredi med partizanskim gibanjem in njegovimi nasprotniki, odklanjala je torej tako skrajnost revolucionarne kot protirevolucionarne strani. Primorska sredina, ki so jo sestavljali večinoma duhovniki, ni nastopila proti OF, vendar je do nje ohranjala distanco. Sredinsko držo je potrdila z izjavo 1. februarja 1943, kjer je poudarila, da bo z OF sicer vzdrževala stike, ne bo pa v njej sprejemala položajev in nalog.³³ S tem ko je nasprotovala odločnemu nastopu protirevolucionarnega tabora, se je skušala izogniti ali vsaj preložiti začetek državljanske vojne na Primorskem. V tem smislu je obsodila ustanovitev vaških straž in domobranstva ter je naspro-

tovala podobnemu razvoju na Primorskem. Njeno stališče je bilo pogojeno s pogosto slabšim razumevanjem dejanskih razmer v Ljubljanski pokrajini in z dejstvom, da je OF na Primorskem nastopala z navidezno ideološko širino, saj so komunisti upoštevali tamkajšnjo močno nadstrankarsko protifašistično tradicijo.³⁴ Primorska sredina se je z OF pogajala o enakopravni vključitvi, toda po podpisu dolomitske izjave so bili vsi tovrstni poskusi vnaprej obsojeni na neuspeh, hkrati pa so komunisti njeno pripravljenost na sodelovanje izkoriščali v propagandne namene. Obenem jo je slovenski protikomunistični tabor poskušal pridobiti za vključitev v protirevolucionarno Slovensko zavezo in Slovensko ljudsko stranko. Nazadnje se je znašla napadena z revolucionarne in protirevolucionarne strani, skupina pa se je razcepila na podpornike enih in drugih. Na Besednjakov poziv iz Beograda 31. decembra 1944, naj primorska sredina podpre OF, so njegovi somišljeniki ob koncu vojne javno podprli priključitev Primorske h komunistični Jugoslaviji.³⁵

Sprevačanje narodnoosvobodilnega gibanja v boljševidično-revolucionarno gibanje in odkriti napadi na Cerkev so slovensko duhovščino navdajali z obupom in občutkom nemoči. Stanje neposredno po kapitulaciji Italije septembra 1943 je dr. Klinec dokumentiral v svojem dnevniku: »Srce se mi trga ob misli, da brat mori brata, Slovenec Slovenca. Naši žgejo naše vasi [...] Da bi že prišli zavezniki in preprečili nadaljnje bratomorno klanje. Sami se ne bomo pobotali, drugi nas morajo sprijazniti. Narodna tragedija! Peščica nas je in se grizemo kot psi!«³⁶

Tudi na Primorskem so ob koncu vojne novi komunistični oblastniki poskušali nasilno obračunati z nasprotniki OF. Številni slovenski protikomunisti so bili zaradi tega primorani oditi v begunstvo.³⁷ Nekateri so se, potem ko so dobili zatočišče v taboriščih v Italiji, odločili za emigracijo, preostali pa so se vrnili v Gorico in Trst, kjer so se vključili v politično, kulturno in prosvetno življenje Slovencev v Italiji.³⁸

Prvi poskusi ustanovitve slovenske Katoliške akcije

V skladu z navodili Pija XI. je goriški nadškof Sedej želel ustanoviti – ob siceršnji veliki rasti Marijinih družb, krščanskih bratovščin in ljudskih misijonov ter množenju prosvetnih katoliških društev in katoliških listov – škofijsko KA. V pastirskem pismu z dne 11. februarja 1927 je predstavil njeno zamisel, ki je bila sprejeta pri Italijanih in Furlanih, ne pa tudi

svetovalec in posrednik za manjšinske zadeve zastopal koristi slovenske manjšine v Italiji. Po letu 1950 je živel v Trstu, kjer je ustanovil tednik *Novi list*. Gl. Bednařik, Besednjak, str. 69–70.

³⁰ Janko Kralj, politik, publicist in urednik. Rojen 18. avgusta 1898 v Saksidu pri Dornberku, umrl 27. decembra 1944 v Rimu. Gimnazijo je obiskoval v Gorici, pravo pa je študiral v Gradcu, Zagrebu, Ljubljani in Padovi, kjer je 1925 doktoriral. Že kot študent je v Ljubljani objavljval v katoliškem dijaškem glasilu *Zora*, ki ga je v letih 1919–1920 tudi urejal. Po vrnitvi v Gorico se je posvetil publicističnemu in prevajalskemu delu. Njegovi članki in razprave v *Socialni misli* (1922–1923) so bili posvečeni vprašanju naroda ter socialnim in idejnim nasprotjem v družbi. Leta 1924 je spisal brošuro *Boji malega naroda*. Bil je urednik *Goriške straže* (1924) in od leta 1927 tajnik *Katoliškega tiskovnega društva*. V decembru 1928 so ga italijanske oblasti za pet let konfirale na Liparskih otokih. Med vojno se je povezal z vodstvom Slovenske ljudske stranke v Ljubljani in odločno nasprotoval OF. Na Primorskem je organiziral Slovensko legijo in pokrajinsko Slovensko zavezo. Po kapitulaciji Italije je odpotoval v Rim, kjer je umrl. Gl. Kacin, Kralj, str. 174–176.

³¹ Cencič, *Primorska sredina*, str. 34–35.

³² Podbersič, *Revolucionarno nasilje*, str. 22–23.

³³ Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 365.

³⁴ Prav tam, str. 370–371.

³⁵ Mlakar, *Goriška sredina*, str. 325–334; Cencič, *Primorska sredina*, str. 127–142, 177–195, 203–204, 220–230, 239–248; Plahuta, *Začetki OF*, str. 137–145.

³⁶ Podbersič, *Revolucionarno nasilje*, str. 21.

³⁷ Kacin-Wohinz, *Zgodovina Slovencev*, str. 109–112.

³⁸ Kralj, *Sedej*, str. 109; Čuk, *Dnevnik*, nadaljevanje, str. 6–20.

pri Slovencih.³⁹ Potem ko je nadškof Sedej KA priporočil svojim duhovnikom in vernikom, se je sestal Vrhovni svet organizacij Slovencev in Hrvatov v Italiji. Svoj pogled na KA je nadškofu predstavil v obširni *Spomenici Vrhovnega sveta organizacij Slovencev in Hrvatov v Italiji o vprašanju Katoliške akcije*,⁴⁰ ki je bila soglasno sprejeta 1. junija 1927. V njej je Vrhovni svet obrazložil zavrnitev pridružitve Prosvetne zveze k italijanski KA (IKA).

Spomenica je zgodovinski dokument velike vrednosti, saj celostno predstavi cerkveno-politični položaj primorskih Slovencev pod fašizmom ter je priča pokončne držbe slovenskih in hrvaških duhovnikov tistega časa. V njenem uvodu se je Vrhovni svet skliceval na dolgoletno delo katoliških društev primorskih Slovencev, ki je v času nastanka spomenice potekalo v obliki dela za versko poglobitev, predavanj, duhovnih vaj in verskih konferenc, romanj in gibanja za moralno obnovo. Nadalje izvemo, da so katoliški primorski Slovenci popolnoma soglašali z verskim, moralnim in socialnim programom KA, obenem pa poudarjali, da je dotedanje štiridesetletno delovanje katoliških Slovencev ustrezalo njenim glavnim smernicam.⁴¹

V drugem delu spomenice je Vrhovni svet zavzel stališče do IKA, ki zanj »ni verska, ni cerkvena organizacija, ni bratovščina. Je posvetna kulturna organizacija katoliških Italijanov [podčrtano v originalu, op. a.], ki jo vodijo predvsem italijanski katoliški lajiki.« Poudaril je, da ima organizacija povsem italijanski značaj ter da njena pravila upoštevajo samo italijansko narodno kulturo, kar »nas prepričuje, da zmorejo biti člani te organizacije res samo tisti katoličani, ki so jezikovno sinovi in hčere italijanskega naroda«. Vrhovni svet je izrazil prepričanje, da je »vsak pristop k Italijanski kat[oliški] akciji popolnoma nemogoč in izključen. Pristop je tudi izključen, četudi bi nam centralni odbor kat[oliške] akcije zajamčil avtonomijo in avtonomno sekcijo v okviru I. K. A. [podčrtano v originalu, op. a.].« Nato je obrazložil to stališče: »Avtonomija bi nam pač zagotovila neodvisnost od domačih italijanskih krogov, ki nikakor niso merodajni. Avtonomija bi nam pa ne zajamčila neodvisnosti in samostojnosti od centralnega odbora I. K. A. in centralnega odbora italijanske mladinske organizacije. V nečem bi se gotovo morala izraziti naša odvisnost od središča I. K. A. Kot člani te organizacije bi pač bili od nje odvisni v smislu pravil in statinov, četudi bi nam bila zajamčena po sklepu centralnega odbora še tako široka avtonomija. [...] Tudi po zajamčeni avtonomiji bi bile naše katoliške vrste najbrž premnogokrat vsled določenega vpliva centralnih organov I. K. A. postavljene pred gotove konkretne naloge, ki bi jih ne mogli in ne smeli izvršiti, če bi hoteli obvarovati svoj ugled pred

našo javnostjo, pred zgodovino ter pred svojo katoliško in narodno vestjo!«⁴²

Vrhovni svet je opozoril, da bi pristop k italijanski KA vodil v razbitje katoliških vrst na Primorskem, kar bi ogrozilo boj Slovencev in Hrvatov za narodov obstanek: »Večkrat v letu bi bile naše vrste morebiti stavljene vsled tega pred vprašanja in konkretne naloge, ki bi stalno razburjale naše vrste in bi zamogle povzročiti med Prevzvišenim in duhovščino nesoglasje, nevarnosti, da se razvijejo razlike in spori med duhovščino in katoliškim laikatom, nevarnost nepremostljivega in vse razdirajočega razdora med različnimi našimi katoliškimi organizacijami [podčrtano v originalu, op. a.]. Naš katoliški narod in naše katoliške organizacije bi bile razklane na dvoje, del bi bil pod vodstvom domačih mož, drugi del pa bi bil pod vodstvom drugih! Kakšen del bi se moral prej ali slej umakniti iz boja za eksistenco slovenskega naroda. [...] I. K. A. je pač bila zamišljena in je še danes prikladna za Italijane in je nesprijemljiva za vsak drug narod in še toliko bolj za narodno manjšino, ki se mora do danes brezuspešno boriti za svoje najelementarnejše pravice, ki so ji po božji in naravni postavi zajamčene.«⁴³

Vrhovni svet se je skliceval na namene italijanske KA, da bi poudaril, da ima enak namen tudi slovensko-hrvaška organizacija Prosvetna zveza. Poleg tega pa so slovenske in hrvaške versko-kulturne organizacije opravljale še narodnoobrambno delo, ki ga italijanska KA pri svojem delovanju ni upoštevala. Po prepričanju Vrhovnega sveta bi bilo izvrševanje njihove narodne dolžnosti v italijanski KA onemogočeno in izključeno. Raznarodovanje bi se pospešilo, kar bi imelo za posledico demoralizacijo in verski propad ljudstva.⁴⁴

Strah pred pospešenim raznarodovanjem je v spomenici ključni vsebinski pomislek, na katerem je temeljila zahteva Vrhovnega sveta po organiziranju narodnih KA: »Tudi če bi ne mogli italijanskim katolikom ničesar oporekati, imamo Slovenci naravno pravico voditi samostojno [podčrtano v originalu, op. a.] svoje organizacije. Izkušnja pa nas uči, da ravno italijanski katoličani žal ne razumevajo in ne izvršujejo katoliških socialnih načel, ki določajo osnovne pravice in dolžnosti narodnih enot. [...] Uverjeni smo, da sv. oče ne zahteva od drugih neitalijanskih narodov, Slovencev, Hrvatov, Čehov, Nemcev itd., da bi pristopili k I.K.A., temveč njegova resna želja je, da svoje katoliško gibanje bolj izpolnijo. Še toliko bolj se mora upoštevati pravica narodnih manjšin do lastne in samostojne katoliške akcije.«⁴⁵

V tretjem delu spomenice so bili podani predlogi, kako bi izvedli potrebne organizacijske spremembe pri Prosvetni zvezi, da bi ta še bolje dosegala namene KA.⁴⁶

³⁹ Kralj, Sedej, str. 109.

⁴⁰ NŠAL, Škofje, A. B. Jeglič, fasc. 40, Spomenica Vrhovnega sveta krščanskih organizacij Slovencev in Hrvatov v Italiji o vprašanju Katoliške akcije, 22. junija 1927.

⁴¹ Prav tam, str. 1–3.

⁴² Prav tam, str. 4–6.

⁴³ Prav tam, str. 6.

⁴⁴ Prav tam, str. 7.

⁴⁵ Prav tam, str. 8–9.

⁴⁶ Prav tam, str. 10–12.

V zaključku je Vrhovni svet nadškofa Sedeja prosil za posredovanje pri papežu, »*da prizna našo obstojčo katoliško organizacijo 'Prosvetno zvezo' v Gorici za samostojno katoliško akcijo Slovencev v Italiji* [podčrtano v originalu, op. a.].«⁴⁷

Spomenica Vrhovnega sveta krščanskih organizacij Slovencev in Hrvatov v Italiji o vprašanju Katoliške akcije dokazuje, da so voditelji slovenskega katoliškega gibanja z zavrnitvijo Sedejevega predloga o enotni škofijski KA želeli preprečiti vdor italijanske organizacije med slovenske vernike in s tem še hitrejšo raznarodovanje.⁴⁸

Slovenski duhovniki so po letu 1928, po popolnem izgonu slovensčine iz državnih šol in ukinitvi Prosvetne zveze, svoje versko in narodnoobrambno delo začeli postavljati v vedno strožji okvir cerkvenega pastoralnega delovanja. Nadškof Sedej je leta 1929, po podpisu konkordata med Svetim sedežem in Kraljevino Italijo, ki je cerkvenim organizacijam v razmerah fašistične diktature jamčil avtonomno delovanje, na pobudo Zbora svečenikov sv. Pavla organizirano društveno in združno delovanje goriških Slovencev skušal rešiti z ustanovitvijo samostojne slovenske KA, ki bi bila neposredno podrejena Svetemu sedežu in bi združevala tudi prosvetne organizacije. Vendar se ta načrt ni uresničil in slovenski duhovniki goriške nadškofije so se s posebno spomenico zamen pritožili papežu.⁴⁹

Iz dokumenta z naslovom *Katoliška akcija*⁵⁰ iz arhiva Republiškega sekretariata za notranje zadeve izvemo, da si je nadškof Sedej za sodelavca pri uveljavitvi KA v svoji nadškofiji izbral dr. Ivo Juvančiča.⁵¹ Tako je neznani avtor dokumenta opisal njegovo vlogo: »*Iz Inzbrucka je prišel na Goriško doktor in novo-*

Dr. Ivo Juvančič (*Jadranski koledar* 1979, str. 56).

mašnik Juvančič. Sedej ga je najprej imenoval za kaplana v Podmelcu, a potem je dekret preklical in ga nastanil za kaplana pri sv. Ignaciju v Gorici in za podravnatelja v Malem semenišču, kjer je bilo kakih 200 gojencev, ki so se pripravljali za duhovniški stan. Sedej je zadel v pravo – Juvančič je bil mož na mestu. Bil je globoko izobražen, močno talentiran in do poslednjih sil aktiven in povrh še prevzet od veličine kat[oliške] akcije, ki je v Nemčiji in Avstriji močno prospevala. Tako je nastopil novo službo in takoj pričel delovati. V malem semenišču je zbiral gojence v prostih urah – in še v svojem stanovanju. Znal jih je privleči. Vsi so ga občudovali in bili slepo 'zatelebani' vanj. Prvi center so tvorili takrat gojenci Čuk, Špacapan, Ček, Kogoj in Šarf. Juvančič je pričel mladinsko gibanje in katoliško akcijo. O[b] počitnicah je organiziral študentske sestanke in tečaje zlasti na Višarjah, seveda so bili imenovani gojenci jedro. [...] Nadškof Sedej ga je spoznal in visoko cenil. Juvančič je kmalu postal njegov delegat in propagandist za katoliško akcijo. V ta namen je spisal obširen rokopis o kat[oliški] akciji in ga delil med gojence in tudi med lajike. Pričel je delovati v tem smislu tudi na Goriškem. Obiskoval je razne dekanate po slovenskem delu goriške nadškofije in razlagal in vzpodbujal duhovnike najprej za kat[oliško] akcijo. Pri tem pa je dobil slab odmev in poraz. Prvi so nastopili proti tem voditelji Marijinih družb in 'Prosvetnih zvez' s [Filipom] Terčeljem na čelu. Bil je tudi ta vzrok, da se je katoliška akcija v Italiji imenovala 'Azione Cattolica Italiana' in je to Slovence odbivalo, po drugi strani bi morali vse uradne zapiske izstavljati v italijanščini. Ju-

⁴⁷ Prav tam, str. 12.

⁴⁸ Kacin-Wohinz, *Zgodovina Slovencev*, str. 67.

⁴⁹ Tavčar, Jakob Ukmar, str. 89.

⁵⁰ ARS, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve, fasc. 933, Katoliška akcija.

⁵¹ Ivo Juvančič, duhovnik, zgodovinar in publicist. Rojen 5. decembra 1899 v Bovcu, umrl 22. avgusta 1985 v Ljubljani. Leta 1921 je stopil v nadškofijsko semenišče v Gorici, leto kasneje ga je nadškof Sedej poslal na jezuitsko univerzo v Innsbruck, kjer je študij sklenil z doktoratom iz teologije. Leta 1927 se je vrnil v Gorico in prevzel službo prefekta v nadškofijski gimnaziji (malo semenišče). Pod njegovim vodstvom je bilo goriško malo semenišče kraj, kjer se je sredi najsilovitejšega fašističnega raznarodovanja slovenska mladina vzgajala v narodnem duhu, spoznavala slovensko književnost in se navduševala za slovensko kulturo. Trudil se je za sožitje med sosednjima narodoma ter je italijanskim dijakom skušal približati slovenski jezik in kulturo. Leta 1935 je postal podravnatelj malega semenišča in profesor v velikem semenišču. Med drugo svetovno vojno se je uveljavil kot eden od voditeljev in ideologov t. i. primorske sredine. Ob koncu vojne se je opredelil za novo Jugoslavijo. Kot izvedenec za vprašanje Gorice je leta 1946 sodeloval v jugoslovanski delegaciji na pariški mirovni konferenci. Leta 1947 se je iz Gorice preselil v Ljubljano. Zapustil je duhovniški stan in se poročil. V Ljubljani je bil kot strokovnjak za preučevanje zgodovine primorskih Slovencev večidel časa zaposlen na Inštitutu za narodnostna vprašanja. Gl. Rijavec, Juvančič, str. 605–606; Mlakar, Goriška sredina, str. 330.

*vančić je sicer iz te zagate predlagal nekaj izhod, vendar se mu ni posrečilo.*⁵²

Drugi poskus ustanovitve slovenske Katoliške akcije

Goriški nadškof Margotti si je za poglavitno nalogo zastavil versko poglobitev in vznik žive katoliške zavesti med duhovniki in laiki. Temu cilju so služile pastoralne vizitacije, postni pastirski listi, postne spokorne procesije, stanovske duhovne vaje in zlasti »prizadevanje za zgraditev krepkega ustroja katoliške akcije«.⁵³ Do tega je bil dr. Klinec kritičen, saj je Margottijevo odredbo, ki je zahtevala uvajanje KA v slovenske župnije na osnovi pravil italijanske KA, opredelil kot dejanje, ki ni upoštevalo težke stvarnosti slovenske manjšine v fašistični Italiji in je bilo zanj izrazito škodljivo.⁵⁴

V dokumentu *Katoliška akcija* je neznani avtor na kratko opisal razvoj KA pod nadškofom Margottijem: »Katoliška akcija 'Azione cattolica italiana' je pričnjala na goriškem – v goriški nadškofiji – v italijanskih vaseh, še za časa nadškofa Sedeja. Toda tudi pri Furlanih se spočetka ni obnesla, ter dolgo časa ne, šele za časa škofovanja Margotti-ja so jo nekoliko poživili in to po Margotti-jevih ukazih, da mora ta obstajati v vsaki fari in po prizadevanju nekaterih italijanskih duhovnikov, priseljenih iz drugih pokrajin, ki so po Margotti-jevem smislu imeli več 'duba za njo'. Vseeno se ni razcvetela. [...] Sam nadškof Margotti je v svojem 'Bollettino dell' Arcidiocesi di Gorizia' večkrat tožil, da katoliška akcija nič kaj ne uspeva, niti pri Furlanih, da o slovenskih vaseh niti ne govorimo. Pri Slovencih na Goriškem pa je katoliška akcija našla kamnita tla in gluha ušesa.«⁵⁵

Ob koncu tridesetih let je med Slovenci v Italiji postalo pereče vprašanje bodočega političnega delovanja. Nastala je dilema, ali naj se krščanski socialci usmerijo predvsem v organizirano delovanje v okviru katoliške Cerkve (konkretno v okviru KA) ali v krepitev političnega delovanja, ki bi bilo v danih razmerah nevarno, saj bi bilo ilegalno. Ta dilema je delila pristaše dr. Kralja in dr. Besednjaka. Prvi so bili naklonjeni Margottijevi zamisli o KA, nasprotno pa so bili drugi odločno proti vključitvi slovenskih organizacij v KA, ki bi bila skupna Slovencem in Italijanom.⁵⁶

Elaborat o Slovenski Katoliški akciji, povojni dokument, ki je nastal za potrebe slovenskih komunističnih oblastnikov, pričuje, da je bil drugi poskus ustanovitve slovenske KA v goriški nadškofiji storjen

leta 1938. Ustanoviti so jo nameravali slovenski katoliški politiki. Neznani avtor dokumenta trdi, da je pri poskusu ustanovitve slovenske KA tako manjšinsko »desno« krilo, ki ga je vodil dr. Kralj, kot večinsko »levo« krilo, ki ga je vodil dr. Besednjak, vodila namera, da »bi z njo utrdili svoj vpliv med pristaši katoliškega tabora, ne pa stremljenje za poglobitev verskega življenja«.⁵⁷

Zamisel o ustanovitvi samostojne slovenske KA je prišla s strani dr. Kralja. V obravnavanem dokumentu najdemo opis medsebojnega onemogočanja obeh političnih skupin primorskih katoličanov: »Da bi nasprotna skupina, besednjakovci, preprečila dr. Kralju to zamisel in ovrгла eventualno to mnenje, da je samo on za KA, je dal dr. [Josip] Bitežnik v pismu naslovljenem na prijatelje pri IO [mišljen je Izvršni odbor tajne krščanskosocialne organizacije,⁵⁸ v katero sta spadali Kraljeva in Besednjakova skupina, op. a.] navodila, kako naj izbijajo dr. Kralju iz rok to politično orožje [podčrtano v originalu, op. a.]« Da bi to dosegli, se je dr. Bitežnik domislil ukane: somišljenikom v IO je svetoval, naj povabijo dr. Kralja, da predloži pismeni referat o slovenski KA, pod pretvezo, da IO podpira njeno ustanovitev. Pri tem je posvaril, da bo lahko dr. Kralj, če tega ne bodo storili, to malomarnost proti IO izkoristil tako, da bo mladini in duhovnikom pokazal, kako je KA potrebna, IO pa se za to pomembno organizacijo še zmeni ne. Glede slovenske KA se IO ni ravnal po navodilih dr. Bitežnika. IO je namreč »prišel na osnovi analize položaja doma do zaključka, da je KA v domačiji pri ljudstvu nepopularna«. Zato so se v IO odločili, naj »dr. Kralj kar dela po svoje v tej brezuspešni akciji, oni pa bodo ostali ob strani«. Tudi dr. Bitežnik je IO svetoval taktiko »popolnega ignoriranja«. Avtor elaborata trdi, da je za pobudo dr. Kralja stal nadškof Margotti, ki je Slovencem »namreč hotel dati preko skupine dr. Kralja tako KA, kakršna je bila ustanovljena v Italiji. Take KA pa Slovenci iz narodnih razlogov niso hoteli.«⁵⁹

Dr. Kralj je kljub nasprotovanju in ignoriranju večine v slovenskem katoliškem taboru nadaljeval s

⁵⁷ ARS, AS 2065, Zapuščina Frančka Sajeta, fasc. 4, Elaborat o Slovenski Katoliški akciji, str. 80.

⁵⁸ Tajna krščanskosocialna organizacija je nastala s postopnim prehajanjem Zbora svečnikov sv. Pavla in krščanskosocialne Edinosti v ilegalno delovanje. Za to organizacijo je značilna popolna prepletenost cerkvenega in političnega delovanja. Njen program je izhajal iz jugoslovanske narodne ideje ter krščanskih in demokratičnih načel. Po fašistični prepovedi javnega delovanja s slovenskim obeležjem si je organizacija za cilj zastavila: 1. narodno vzgojo duhovniškega naraščaja in laičnih razumnikov; 2. uveljavitev »šol za domačim ognjiščem« za izobraževanje fantov in deklet; 3. širjenje slovenskega tiska; 4. širjenje informacij o fašističnem nasilju nad Slovenci v tujini. Organizacija je imela dva izvršna odbora, enega doma (Izvršni odbor), drugega v tujini (Odbor za inozemstvo). Gl. Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 85–93; Cencič, *Primorska sredina*, str. 22–25.

⁵⁹ ARS, AS 2065, Zapuščina Frančka Sajeta, fasc. 4, Elaborat o Slovenski Katoliški akciji, str. 80–81; Cencič, *Primorska sredina*, str. 204–209.

⁵² ARS, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve, fasc. 933, Katoliška akcija, str. 4–5.

⁵³ Klinec, *Zgodovina goriške nadškofije*, str. 51.

⁵⁴ Klinec, *Zgodovina Goriške Mohorjeve*, str. 139.

⁵⁵ ARS, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve, fasc. 933, Katoliška akcija, str. 3.

⁵⁶ Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 388–390.

pripravami na ustanovitev slovenske KA. Vendar se je nazadnje tudi drugi poskus ustanovitve slovenske KA izkazal za brezplodnega.

Ustanovitev slovenske Katoliške akcije

Tretji poskus ustanovitve slovenske KA v goriški nadškofiji je prinesel delni uspeh. Ta okrnjeni uspeh, saj KA v vojnem času ni mogla v polnosti razviti svojega delovanja, je bil povezan s kapitulacijo Italije 8. septembra 1943 in posledično nemško okupacijo Julijske krajine. Nemška oblast je bila primorskim Slovencem zaradi povezave domačih nasprotnikov komunistične revolucije z nemškim okupatorjem z narodnega vidika neprimerljivo bolj naklonjena kot predhodna italijanska oblast.⁶⁰

Glede na pričevanje patra Janeza Jauha, jezuita iz Gorice in enega od ustanoviteljev slovenske KA, ki je nastalo v sklopu povojnega komunističnega sodnega procesa proti njemu in drugim sobratom, je goriški nadškof Margotti decembra 1943 slovenske duhovnike pozval, naj ustanovijo samostojno slovensko KA. Goriški duhovniki so v tej pobudi prepoznali duhovno in kulturno pridobitev za Slovence na Goriškem. Dr. Alfonz Čuk⁶¹ je prevzel iniciativo in na

Dr. Alfonz Čuk (*Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1976, str. 104*).

⁶⁰ Na Primorskem je slovenski protirevolucionarni tabor, katerega jedro so predstavljali kadri iz Ljubljanske pokrajine, dosegel, da je bil 12. novembra 1943 ustanovljen Slovenski narodni varnostni zbor oziroma primorsko domobranstvo. Dobilo je nalogo, da pod vodstvom nemške policije varuje red in mir v pokrajini. Nemški okupator v zadnjem obdobju vojne ni imel dovolj kadra za prevzem nadzora na Primorskem in je zato določene varnostne naloge prepustil domačemu prebivalstvu. Na vojaškem področju primorsko domobranstvo ni bilo učinkovito, je pa v sodelovanju s skupino dr. Kralja razvilo močno kulturno in propagandno dejavnost, ki se je kazala v boju za slovenske narodne pravice. Na ozemlju Primorske, ki ga niso nadzorovali partizani, je nemški okupator na zahtevo primorskih domobrancev imenoval slovenske župane, sodnike in uradnike, kar je omogočilo, da je poslovanje lokalnih oblasti steklo ob bok nemškemu in italijanskemu tudi v slovenskem jeziku. Zaradi sodelovanja domobrancev so Nemci dovolili obnove javnega delovanja slovenskih šol in društev, prirejanje izobraževalnih tečajev in kulturnih manifestacij. V Gorici nemški okupator ni nasprotoval obnovitvi delovanja slovenske gimnazije, ukinjene že leta 1918, in Goriške Mohorjeve družbe ter izdajanju slovenskih glasil in časopisov. Gl. Kacin-Wohinz, *Zgodovina Slovencev*, str. 101; Cencič, *Primorska sredina*, str. 135, 204–209; Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 400–404.

⁶¹ Alfonz Čuk, duhovnik in psiholog. Rojen 6. julija 1912 v Biljah, umrl 30. aprila 1975 v kraju Latrobe, ZDA. V duhovnika goriške nadškofije je bil posvečen leta 1937. Leta 1940 je doktoriral na gregorijanski univerzi v Rimu na temo ruske pravoslavne Cerkve. V obdobju 1939–1942 je bil podravnatelj goriškega semenišča, nato je v letih 1943–1948 služboval kot profesor slovenščine, filozofije in grščine na goriškem malosemeniškem liceju ter poučeval dogmatiko v bogoslovnem semenišču. Med letoma 1942 in 1944 je bil župnik v Štandrežu. Na medvojni slovenski gimnaziji v Gorici je prevzel mesto kateheta in profesorja. V političnem pogledu se je prišteval h Kraljevi skupini, ki je bila odločno protikomunistično usmerjena, vendar je nasprotoval organiziranemu protikomunizmu po zgledu osrednje Slovenije. Po koncu druge svetovne vojne je v letih 1945–1947 vodil slovensko

nadškofovo povabilo sestavljal Pripravljalni odbor duhovnih asistentov KA, ki se je prvič sestel 7. januarja 1944.⁶² Njegovo delo je bilo sklenjeno, ko je bila slovenska KA v goriški nadškofiji 23. marca 1944 z nadškofovo odredbo tudi formalno ustanovljena.⁶³

P. Jauh je zaslisevalcem opisal sestavo Pripravljalnega odbora duhovnih asistentov KA. Ta je »zaradi očitka, da je KA belogardistična in politična organizacija, sprejel v svoje vrste Franca Kodriča, župnika iz Vrtojbe, ki so ga šteli med 'sredince', takrat filopartizane'. Tako reorganiziran 'Pripravljalni odbor' naj bi obranil svojo sestavo do konca vojne: 'Dr. [Franc] Močnik, predsednik, g. [Franc] Kodrič, podpredsednik, dr. [Kazimir] Humar, tajnik, dr. [Alfonz] Čuk, urednik lista 'Duhovni prepod', p. [Janez] Jauh, odbornik in pozneje od

gimnazijo v malem semenišču. Leta 1948 je odpotoval v New York, kjer je kot kaplan služil v številnih angleških župnijah in študiral psihologijo na univerzi Fordham, kjer je leta 1957 doktoriral. Od leta 1958 do svoje smrti je bil profesor psihologije na St. Vincent College v mestu Latrobe v zvezni državi Pennsylvanija. Gl. Klinec, Čuk, str. 251–252; Cencič, *Primorska sredina*, str. 136.

⁶² ZAL, LJU 85, Okrožno sodišče v Ljubljani, fasc. 515, Sodni spis zoper Ludvika Lederhesa. O ustanovitvi slovenske KA v goriški nadškofiji najdemo v sicer obsežni knjigi Frančka Sajeta *Belogardizem* zgolj sledeči skromen zapis: »Protiljudska duhovščina je osnovala KA šele spomladi 1944, ko je s pomočjo ljubljanskih klerofasistov organizirala narodno izdajstvo tudi na Primorskem.« Gl. Saje, *Belogardizem*, str. 128.

⁶³ Klinec, *Zgodovina Goriške Mohorjeve*, str. 181.

septembra dalje škofijski voditelj 'Apostolstva molitve' za slovenski del škofije. G. [Alfonz] Berbuč odbornik.«⁶⁴

Med pripravami na ustanovitev slovenske KA se je dr. Čuk napotil v Ljubljano, kjer je našel vzor KA, ki je bila po njegovem prepričanju najprimernejša za goriške Slovence. O tem priča zapis iz njegovega dnevnika: »Od 25. jan.[uarja]–31. jan.[uarja] – sem bil v Ljubljani. Šel sem predvsem radi KA. Govoril sem z različnimi gospodi, bil na seji NOKA in NSKA in se prepričal, da je to med vsemi stvarmi za nas najvažnejše in jo bo treba takoj vpeljati.«⁶⁵ Prav gotovo je v primeru slovenske KA tesno idejno in osebno sodelovanje med Gorico in Ljubljano omogočila nemška okupacija domala vsega slovenskega etničnega ozemlja po kapitulaciji Italije. V novih razmerah je vodstvo slovenske KA v goriški nadškofiji lažje kot kdajkoli prej sprejelo in uveljavilo odločitev, da posnema tip organiziranosti KA, ki je že bil uveljavljen v ljubljanski in lavantinski škofiji. Zanesljivo je, da obnovljene povezanosti med osrednjo Slovenijo in njenim zahodnim delom, ki je bil od matice ločen četrto stoletja in v tem času izpostavljen silovitemu fašističnemu raznarodovanju, ne bi bilo, če slovenski primorski duhovniki ne bi kljub velikim žrtvam gojili neomajne zavesti pripadnosti slovenskemu narodu. Težje je presoditi, v kolikšni meri, če sploh, je pri dr. Čuku navdušenje nad posnemanjem SKA izviralo iz njene odločne protikomunistične usmerjenosti. Kakor bomo videli v nadaljevanju, slovenska KA ni imela nikakršne neposredne vloge pri organiziranju protirevolucionarnega tabora na Goriškem. Prav nasprotno – za razliko od KA v ljubljanski škofiji je preseгла ideološke okvire protikomunizma in v svoje delovanje pritegnila tako odločne nasprotnike komunistično vodenega osvobodilnega gibanja kot tudi katoličane, ki so z njim sodelovali.

Med člani Pripravljalnega odbora se je kljub navdušenju dr. Čuka nad načinom organiziranosti SKA razvila polemika o načinu organiziranja pravkar ustanovljene slovenske KA. P. Jauh se je zavzemal za to, da bi KA vodili kar duhovniki, čeprav je bilo to v nasprotju z izvorno idejo KA. V polemiki je prevladalo mnenje dr. Čuka, ki je »prikazoval ljubljansko KA kot idealni tip. Ljubljansko KA pa vodijo laiki, ne duhovniki.« Ko so razrešili to dilemo, so začeli člani Pripravljalnega odbora proučevati vso dostopno literaturo o KA, ki so jo izdali v Ljubljani. Glede organizacijskega vprašanja, je pričeval p. Jauh, »smo dolgo študirali katekizem ljubljanske KA, Žosizem.«⁶⁶ O organiza-

cijski teoriji so dejansko »šele prav začeli študirati«. V pomoč svojemu delovanju so člani slovenske KA ustanovili novo duhovniško glasilo. P. Jauh je izjavil, da je »zvezo med nami in duhovniki po deželni tvoril list 'Duhovni preporod', kamor smo pisali idejne članke o KA, dajali razna navodila in sporočila.«⁶⁷

V prvi številki *Duhovnega preporoda* iz junija 1944 je odmeval »glas našega nadpastirja«, goriškega nadškofa Margottija. V sporočilu, datiranim s 1. junijem 1944 in izdanem ob priložnosti ustanovitve slovenske KA, je izrazil svoje veselje, da »se je tudi med slovensko duhovščino naše ljube nadškofije začelo močno zanimanje za Katoliško akcijo, ki Nam je bila vedno in Nam je še kako zelo pri srcu«. Nadškof je izrazil prepričanje, »da bo tudi med slovenskim ljudstvom to sveto delo obrodilo veliko sadu«, ter priporočil »vsej duhovščini, naj se za katoliško akcijo navduši, pripravi in jo začne polagoma izvajati.«⁶⁸ Neznani avtor prispevka je nato utemeljil, zakaj je KA med primorskimi Slovenci nujno potrebna in katera njena oblika bi bila najustreznejša za tedanje razmere: »Splošna kriza, v kateri se je tudi naša dežela znašla, je v svojem najglobljem bistvu verska in duhovna. Danes se ne bije več boj samo za narodni in gospodarski obstoj, danes gre tudi nam Slovincem za naš duhovni biti ali nebiti. Zato mora biti preporod našega ljudstva predvsem duhoven: samo na tem temelju bomo ustvarili svojo narodno, kulturno in politično zgradbo. [...] Ta preporod bomo dosegli po KA, ki jo hočemo tudi pri nas izvesti z vso pripravljenostjo in navdušenjem po papeževih navodilih in na način, ki bo našim potrebam najbolj ustrezal in bo našemu slovenskemu značaju najbolj prikladen.«⁶⁹ Ob tem se je vodstvo slovenske KA zavedalo, da vojne razmere ne dovoljujejo velikih uspehov: »Ako bi v teh razmerah nič drugega ne dosegli kot to, da bi vsi naši duhovniki

veliki verski, moralni in socialni krizi ter da se pod vplivom liberalnih in komunističnih idej vse bolj oddaljuje od vere. Kot odgovor na to situacijo je imel žosizem namen izboljšati socialni položaj delavcev, pokristjaniti delavsko okolje ter oblikovati, vzgajati in duhovno spremljati mlade delavce. Po zgledu žosizma je na Slovenskem Ernest Tomec katoliške dijake usposabljal za laični apostolat; najprej v društvu Mladci Kristusa Kralja (1932), nato pa v Zvezi katoliških dijakov (1937), ki je kot dijaška KA bila vzor vsem organizacijam SKA. Gl. Dolinar, *Ušeničnik in Katoliška akcija*, str. 148; Pavec, *Katoliška akcija*, str. 36–39.

⁶⁷ ZAL, LJU 85, Okrožno sodišče v Ljubljani, fasc. 515, Sodni spis zoper Ludvika Lederhesa. *Duhovni preporod* je bil opredeljen kot interno glasilo primorske duhovščine, kasneje je bil tudi v podnaslovu oklican za »Stanovski list za duhovnike«. Načrtovano je bilo, da bo izhajal kot mesečnik, vendar je spričo obilo težav, ki jih je prinesel vojni in povojni čas, največkrat izšel v dvojni ali trojni številki. Prvi izvod je izšel junija 1944, torej štiri mesece po prvem sestanku Pripravljalnega odbora duhovnih asistentov KA in dva meseca po uradni ustanovitvi slovenske KA v goriški nadškofiji. Zadnja številka je izšla v tretjem letu izhajanja, konec leta 1946. Vsi prispevki so nepodpisani. Razvidno je, da je bil za odgovornega urednika imenovan dr. Alfonz Čuk. Gl. Pavec, *Katoliška akcija*, str. 126–140.

⁶⁸ *Duhovni preporod*, 1, 1944, št. 1, str. 1.

⁶⁹ Prav tam, str. 4.

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ Čuk, *Dnevnik*, str. 21.

⁶⁶ *Žosizem* (ur. s.n.). Groblje-Domžale: Misijonska tiskarna, 1938. Duhovnik Joseph Cardijn je leta 1919 med mladimi belgijskimi delavci začel s posebno obliko apostolata, ki je upošteval stanovsko načelo ter poudarjal delovanje skupin vernih laikov v njihovem bivanjskem in poklicnem okolju. Žosizem, poimenovan po Cardijnovi organizaciji mladih krščanskih delavcev JOC (Jeunesse Ouvrière Chrétienne), je Pij XI. razglasil za »dovršen tip Katoliške akcije«. Zamisel žosizma je izšla iz zavesti, da je večina delavske mladine v

spoznali KA, se navdušili zanjo in pripravili načrte za delo, bi bil to že velik uspeh.«⁷⁰

Pričevanje p. Jauha se v vseh bistvenih vsebinskih delih ujema z zapisi iz dnevnika dr. Čuka. Vendar je iz prebranja tega dnevnika dodatno razvidno, da se je med snovalce slovenske KA naselil duh nasprotovanja, tekmovalnosti in spletk, ki ga je na plano spustila namera dr. Juvančiča, da v slovenski KA zavzame vodilno mesto – pa čeprav brez podpore nadškofa Margottija. Razprtije, ki so pospremle začetek delovanja slovenske KA, so imele izvor v razdeljenosti slovenskih primorskih duhovnikov, ki so do OF zavzeli nasprotujoča stališča. Dr. Juvančič je bil eden od voditeljev t. i. primorske sredine, skupine katolčanov, ki je vzdrževala stike z OF v smislu vsenarodnega osvobodilnega boja, zaradi česar sta se z nadškofom Margottijem znašla vsak na svojem bregu. Nasprotno je bil dr. Čuk odločno kritičen do OF, saj je za videzom narodnoosvobodilnega gibanja prepoznal grozečo protiversko silo.⁷¹ O slovenski KA je dr. Čuk v dnevnik 18. aprila 1944 zapisal te misli: »Zelo zanimivo se pleče okoli naše goriške KA. Že njena zgodovina je zanimiva. Tam meseca decembra je nadškof vrgel misel, da ni zdaj labko začeti tudi mi s KA. To misel sem jaz v sporazumu z nekaterimi prijatelji popadel, šel k nadškofu in mu sporočil, da bi bili pripravljeni začeti. Imenoval sem mu Močnika, Humarja, Berbuča, Jauha. Vprašal sem ga, ali ne bi kazalo povabiti še msgr. Juvančiča. Sam mi je odgovoril: 'Lasciamo quell' nome! Non ci vedo ancora chiaro in lui.' [Pustimo to ime. Nisem si še na jasnem, kaj naj si mislim o njem. op. a.] – Tako smo začeli sami. Imamo tedenske sestanke – seje in smo se osnovali v Odbor duhovnikov asistentov. Poleg tega se je osnoval majhen krožek inteligentov, ki ga vodi P. Jauh. – Do nedavnega je šlo vse v redu. Pred kratkim pa so se začele sredinske spletke. Vrgli so se name čes, kako da sem pri KA, ko sem vendar politično eksponiran človek. Pojasnil sem, da se nisem nikoli veliko ukvarjal s politiko, in še to sem sedaj opustil. – Namen vseh teh spletk je povsem jasen: Msgr. [Juvančič, op. a.] bi se rad prerinil v KA.«⁷²

Potem ko so v slovenski KA potihnile težave z dr. Juvančičem, so se malo zatem pojavile nove; tokrat v zvezi s p. Jauh. 23. maja 1944 je dr. Čuk v svoj dnevnik o njem zapisal: »Pri KA ne gre vse v redu. Sredina je sicer obmolnila. Pač pa so velike težave z Jauh. Mož nima pravega pojma o KA, zganja ob vsaki priliki samo politiko, in sicer sredinsko, kakor da bi bil kak njihov plačan agent. Zelo se bojim, da nam bo vse skvaril.«⁷³

Slovenska KA je premagala začetne težave in nadaljevala z delovanjem. V smiselnost KA je bilo treba najprej prepričati duhovnike. Za pomoč pri tej nalogi se je goriška slovenska KA obrnila na vodstvo

sestrske organizacije iz ljubljanske škofije. Tako je duhovniški tečaj za KA, ki se ga je udeležilo od 40 do 50 duhovnikov ter okrog 20 bogoslovcev in je potekal med 19. in 20. julijem 1944 v prostorih goriškega centralnega semenišča, vodil stolni kanonik ljubljanske škofije in škofijski referent pri SKA dr. Janez Kraljič. V štirih predavanjih je razložil idejo KA, njene lastnosti ter kako se je KA uresničila v ljubljanski škofiji. Opredelil je, »da je cilj KA ta, da se bori proti organiziranemu brezboštvu, kakor se dandanes javlja, in da se skuša tako človeštvo spet pokristjaniti in osvojiti za Kristusa Kralja.«⁷⁴ Po pričevanju p. Jauha je tečaj »zelo navdušil goriško duhovščino za KA. Dr. Kraljič je v organizaciji ljubljanske KA izvrstno govoril in je znal navdušiti.« O predavanju dr. Kraljiča, ki je bilo posvečeno komunizmu, pa je p. Jauh izjavil: »Poudarjal je zelo, da je treba držati tajnost glede KA. Komunizem pa je prikazal v tako strašni luči, da sem mislil, da bi komunizem sploh eksistirati ne mogel, če bi bil tako slab.«⁷⁵

Duhovni preporod iz julija 1944 je prinesel prispevek z naslovom *Katoliška akcija pri naših sosedih*. V njem je bila podana primerjava organiziranosti KA v Italiji in Sloveniji. Primerjava obeh KA je avtorju služila za obrazložitev odločitve vodstva slovenske KA, zakaj so se goriški Slovenci, ki so tedaj formalno živeli v Italiji, odločili za tip organiziranja KA, ki so ga izvedli v matični Sloveniji. Avtor prispevka je na začetku poudaril, da je KA »ena po vsem svetu, kot je ena Kristusova Cerkev. Povsod mora imeti iste bistvene sestavine in vse svoje znake, povsod mora izvrševati isto obnovitveno delo.« Vendar je bistveno sporočilo prispevka v trditvi, da KA ni povsod enako organizirana. Pij XI., ustanovitelj moderne KA, je namreč način organiziranja prepustil škofom različnih narodov in držav, saj mora KA upoštevati različna okolja: versko, gospodarsko, kulturno, zgodovinsko in socialno.⁷⁶ Temu uvodu je sledila jedrnata predstavitev najprej italijanske KA, nato pa KA v Sloveniji. V nekaj točkah so bile povzete glavne razlike med italijansko in slovensko KA:

1. IKA je nastala potem, ko je bila ukinjena njena predhodnica Ljudska zveza (Unione Popolare); SKA pa je pustila vsa društva in organizacije, kot so bile poprej, in ustanovila nove, lastne organizacije.
2. IKA je segla najprej na široko in zajela čim več ljudi in šele potem začela z vzgojo »na globoko«; SKA ni začela z velikim številom, ampak z jedrnimi skupinami, z majhnim številom članov, ki jih vzgaja, da postanejo kvas, ki bo prenovil maso. Po teh jedrih pa je potem pridobivala ljudi od osebe do osebe.

⁷⁰ Prav tam, str. 2.

⁷¹ Čuk, Dnevnik, str. 17, 18, 20, 22, 25, 26; Juvančič, Goriški nadškof, str. 160, 164, 169–170.

⁷² Čuk, Dnevnik, str. 22.

⁷³ Prav tam.

⁷⁴ Klinec, Dnevniški zapisi, str. 170; Duhovni preporod, 1, 1944, št. 3, str. 1, 3–5.

⁷⁵ ZAL, LJU 85, Okrožno sodišče v Ljubljani, fasc. 515, spis K 78/1949, Sodni spis zoper Ludvika Lederhesa.

⁷⁶ Duhovni preporod, 1, 1944, št. 2, str. 4.

3. IKA je bila organizirana predvsem po naravnih stanovih: možje, fantje, žene, dekleta. Šele v drugem planu je upoštevala poklicne stanove; SKA pa je bila organizirana po poklicnih stanovih: delavci, nameščenke, učitelji itd.
4. IKA je poudarjala znamenja: izkaznico, znak, prapor (po letu 1931 je moral biti v državnih barvah); SKA je delovala brez zunanjih znakov.
5. IKA je delovala na očeh javnosti: objavljala je načrte in programe ter spremembe v vodstvu, tiho delo je bilo šele v drugem planu; SKA je nasporno delala tiho, brez znakov, izkaznic in praporov. Objavila ni ničesar, kar se tiče organizacije.⁷⁷

Razvidno je, da je avtor prispevka s to primerjavo želel dokazati, da si njegovi sodobniki ne bi smeli zamisljati KA »le po enem kopitu«, čeprav je bistvo KA ostalo nespremenjeno: laiški apostolat pod vodstvom cerkvene hierarhije. Posredno je mogoče razbrati, da je bil tip KA, ki se je v matični Sloveniji oblikoval po zgledu žosizma (laični apostolat, ki ga v okviru poklicnih stanov izvajajo jedrne skupine), vodstvu slovenske KA v goriški nadškofiji ustrežnejši kot italijanski način organiziranja in vodenja KA, ki je bil po avtorjevem mnenju navsezadnje najbolj prikladen italijanskemu »značaju in posebno pa razmeram v zadnjih desetletjih«.⁷⁸

V Gorici⁷⁹ so v razmerah nemške okupacije uvedli pobudo ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana (1930–1959): pobožnost prvih petkov in sobot. Člani slovenske KA so prevzeli sestavljanje pridig ob obhajanju te pobožnosti. P. Jauh je izjavil, da so v pridigah razčlenjevali »aktualna versko moralna vprašanja«, ter poudaril, da »nismo nič kričali na komunistem«. Iz sodnega spisa, v katerega je bilo vključeno pričanje p. Jauha, je mogoče razbrati, da je bil obtožen sodelovanja v protikomunistični propagandi, kar je zanikal, priznal pa je, da so za člane slovenske KA sprejeli tri propagandiste protikomunističnega tabora. Ti so bili člani krožka za intelektualce, ki je v okviru slovenske KA pod vodstvom prof. Jožka Bratuža deloval od marca 1944 naprej. Po pričevanju p. Jauha »nismo pri odseku intelektualcev KA nikoli govorili o politiki. Tudi nismo mogli. V odseku so bili tako sredinci kot kraljevci, / be-ga/ [bela garda, op. a.], ki so šli v politiki narazen.« Ob tem ko se je slovenska KA hotela izogniti temu, da bi njeno delovanje pogojevale tedanje politične razmere, se je poskusila približati tudi goriškim gospe in dekletom: za prve so ustanovili krožek za gospe, ki ga je vodil p. Jauh in je imel šest članic, za druge pa so ustanovili krožek za dekleta, ki so se mu pridružila štiri dekleta, pod vodstvom dr. Močnika.⁸⁰

Dubovni preporod iz avgusta 1944 je prinesel pri-

spevek z naslovom *Kaj pa Apostolstvo molitve?* V njem je bila podana pobuda, naj duhovnik, če želi »praktično napraviti kaj za KA«, KA vpelje v slovenske župnije goriške nadškofije prek organizacije Apostolstvo molitve.⁸¹ Naslednji mesec je bilo v obravnavanem glasilu predstavljeno stališče, da mora KA »po vsej sili obraniti moški značaj: odločnost, borbenost, osvajalnost«. Avtor prispevka je opozoril, da bi bilo »naravnost usodno, ako bi dopustili, da se naša KA poženi: s tem bi si za vedno odbili moške, kakor se je zgodilo pri naših Marijinih družbah«. Zato »začnimo z moškimi in ako s temi ni mogoče, začnimo z dečki«. Če v župniji ni bilo vrtca ali šole, je bilo dano priporočilo, naj duhovnik začne delati v duhu KA z mašnimi strežniki. Prav prek dela z njimi naj bi se odprla »pot za KA med moško mladino«, tu bi morali duhovniki »odpreti prvo brazdo«.⁸² Razumljiva je odločitev vodstva slovenske KA, da zaradi oteženih vojnih razmer začne s formacijo članov bodočih lastnih organizacij KA pri mašnih strežnikih, ki so bili »pri roki«. Spričo razbitih družin, številnih beguncev ter vsesplošnega strahu in bede drugačen začetek slovenske KA verjetno niti ni bil mogoč.

Na začetku obnovljenega delovanja slovenske gimnazije v Gorici jeseni 1944 je v njenem okviru začelo delovati društvo, predhodnik dijaške KA, ki si je nadelo ime Sidro. Glede tega je p. Jauh v obravnavanem sodnem spisu izjavil, da sta društvo skupaj vodila prof. Ignacij Lenček, profesor moralne teologije s Teološke fakultete v Ljubljani, in dr. Čuk, sicer pa mu je bilo tamkajšnje dogajanje popolnoma neznan. O društvu izvemo več iz elaborata o SKA: »Na slovenski gimnaziji v Gorici so ustanovili dijaško društvo »Sidro« kot nekako pripravljalno ustanovo za dijaško KA. Društvo je vodil prof. Lenček, ki je bil dolgo član ZKD [Zveze katoliških dijakov, lastne organizacije SKA, op. a.] v Ljubljani in šef propagandnega odseka Be-ga na Goriškem. Po mnenju dr. Čuka je bilo Sidro prvi začetek KA na Goriškem. Jezuiti po izjavi p. Jauha niso puščali dijakov semeniščnikov v to društvo. Vsi krožki so bili samo v Gorici.«⁸⁴ To informacijo dopolnjuje pričevanje dr. Karla Bonuttija,⁸⁵ ki je bil član

⁸¹ *Dubovni preporod*, 1, 1944, št. 3, str. 5.

⁸² *Dubovni preporod*, 1, 1944, št. 4, str. 2–3.

⁸³ Prav tam.

⁸⁴ ARS, AS 2065, Zapuščina Frančka Sajeta, fasc. 4, Elaborat o Slovenski Katoliški akciji, str. 82.

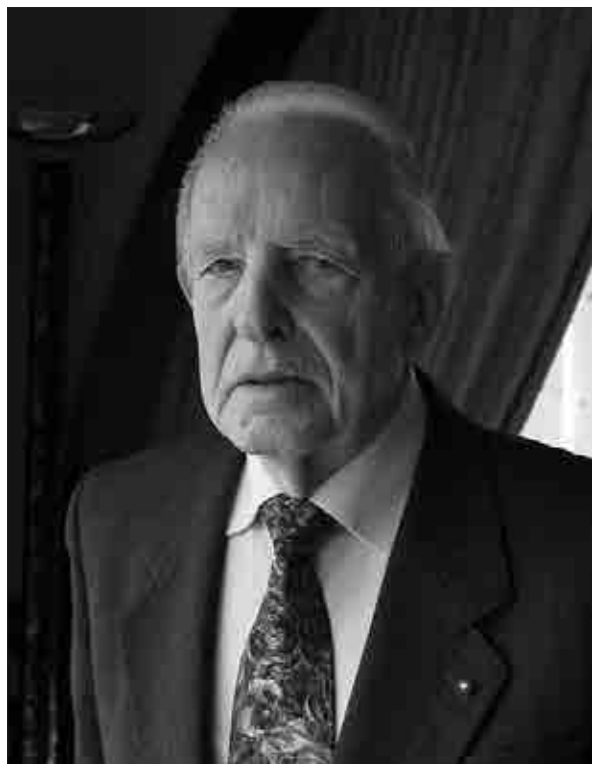
⁸⁵ Karl Bonutti, ekonomist, narodni delavec in diplomat. Rojen 2. februarja 1928 v Bukovici pri Gorici. Gimnazijo je obiskoval v goriškem malem semenišču in na Reki (1939–1944), nato pa slovensko gimnazijo in licej v Gorici (1944–1947). Po opravljeni maturi je odšel v Švico, kjer se je na univerzi v Fribourgu vpisal na študij socialne ekonomije in političnih ved (1947–1950). Po emigraciji v ZDA je v Clevelandu nadaljeval zastavljeni študij in doktoriral na tamkajšnji univerzi (1968). Na željo ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana, ki je v emigraciji živel v Clevelandu, naj se SKA preuredi v sodobno ameriško ustanovo, je z Jožetom Sodjo ustanovil Slovensko Marijino legijo. Bonutti je vodil njen mladinski odsek (1952–1959). Bil je član in odbornik raznih ameriških znanstvenih ustanov in svetovalec tedanjega clevelandskega

⁷⁷ Prav tam, str. 5–6.

⁷⁸ Prav tam, str. 5.

⁷⁹ Delovanje slovenske KA je bilo ves preostanek vojne omejeno le na mesto Gorica. Gl. Klinec, *Dnevniški zapisi*, str. 170.

⁸⁰ ZAL, LJU 85, Okrožno sodišče v Ljubljani, fasc. 515, Sodni spis zoper Ludvika Lederhesa.

Dr. Karl Bonutti (Dokumentacija Dela).

društva Sidro od samega začetka. Po njegovi izjavi je bil njegov pobudnik dr. Čuk. Jeseni 1944 je zbral 12 goriških dijakov in dijakinj ter jih začel sklicevati na redne sestanke, ki so potekali kar v njegovem stanovanju. Pripravljalno delo za vznik KA je potekalo z vso resnostjo. Njihovo delovanje, ki je bilo poudarjeno nepolitično, saj je stremelo k verskemu poglobljanju dijakov, je bilo prekinjeno že čez slabo leto, ko je 1. maja 1945 partizanska oblast ukinila delovanje slovenske gimnazije.⁸⁶

Težko je ugotoviti, kolikšen je bil uspeh slovenske KA v prvem letu njenega delovanja. V zvezi s tem največ izvemo iz prve številke *Duhovnega preporoda* v letu 1945. Bistveno je zaznamuje uvod, porojen iz velike stiske vojne. Namenjen je bil pregonu rastočega strahu in negotovosti med slovensko primorsko duhovščino. Uvodničar je sobrata duhovnika v novem letu pozdravil v spoznanju, da mu je postal korak plašen in da ga za srce stiska skrb. Ugibal je, katerega sobrata obvladuje skušnjava, da bi se pre-

župana slovenskega rodu Georgea Vojnovicha. Kot narodno čuteč izobraženec je razvil bogato dejavnost med ameriški Slovenci; med drugim je organiziral pouk slovenščine na Cleveland State University (1971) ter Slovenski kulturni svet, ki je postal vodilna predstavnika organizacija Slovencev v Clevelandu ne glede na njihovo politično pripadnost. Po slovenski osamosvojitvi je bil imenovan za častnega konzula Republike Slovenije v Clevelandu. V letih 1998–2002 je opravljal službo slovenskega veleposlanika pri Svetem sedežu. Gl. Klínc, Bonutti, str. 103–104.

⁸⁶ Intervju z dr. Karlom Bonuttijem, 25. junij 2011.

dal malodušju in obupu, ter nato nadaljeval nagovor: »Vidiš in ugotavljaš žalosten položaj okrog sebe; zdi se ti, da je bilo vse tvoje delo let in desetletij zavrženo in poleg tega ti zija nasproti črna negotovost. Tako se ti nehote vkrade v dušo misel-zapeljivka: Saj se ne spleča? Čemu bi se boril proti deročemu toku?« Temu bolečemu samoizpraševanju je sledil poskus dati smisel tegobam slovenskih duhovnikov: »Poglej okrog sebe nepregledne vrste žalostnih in obupujočih, ki pričakujejo željno od tebe tolažbe in poguma. Ali res hočeš biti usehli studenec, ti, ki bi moral biti po svojem poklicu vrelo žive vode. Ali hočeš biti slabotna bilka v viharju, ti-brast, postavljen, da kljubuješ neurju in da si podpora slabotnim?«⁸⁷

Negotovost slovenskih duhovnikov je bila povezana tudi z načrti uveljavitve slovenske KA, ki ji je bila določena vloga branilke in spodbujevalke vernosti primorskih Slovencev. Zato je bil v prelomnem času, ko se je rušil stari svet in je bil ogrožen sam obstoj vere, njen razmah toliko bolj nujen. Trezno presojo in mero poguma glede snovanja KA je duhovnikom prinesel prispevek z naslovom *Naš program*. Njegov avtor je želel narediti obračun nad minulim letom ter zarisati slovenski duhovščini prihodnji duhovni in pastoralni program. Takole je ugotavljal glede slovenske KA: »Pred enim letom je med nami vzšla misel o potrebi duhovnega preporoda naše dežele na temeljih Katoliške akcije. Ta misel je bila sprejeta v naši duhovniški sredi z razumevanjem in celo z navdušenjem. Danes lahko mirno ugotovimo, da nismo v naših vrstah naleteli na noben odkrit odpor proti KA, kot se pri nas zamišlja in snuje. [...] To dejstvo je za nas nad vse razveseljivo: med našo duhovščino je razumevanje, še več, zanimanje in navdušenje za KA.« Toda avtor je priznal, da spoznanje samo in navdušenje še nista dovolj. Teorija mora namreč svojo uresničitev nujno najti v praksi, »svet spoznanja mora končati v svetu dejanja«. Sledila je ugotovitev, ki v sebi nosi velik zalet, toda kaže tudi na meje delovanja, ki jih je slovenska KA dosegla v svojem enoletnem obstoju: »Zato bomo še takrat imeli pravo KA, kadar ne bomo samo spoznavali, proučevali in se navduševali, temveč delali, organizirali, vodili in pridobivali.« Stopnji snovanja KA bi torej morala slediti stopnja aktivnega in učinkovitega apostolata med ljudstvom. Avtor je sobrate duhovnike nagovarjal, da bo treba predvsem še izpopolniti in poglobiti njihovo spoznanje o KA: »Ta je sicer v načelu zelo preprosta stvar, vendar zahteva veliko pripravljenost, idejno in organizatorno. Zato je potrebno, da neprestano preučujemo načela in ustroj KA.« Ta študij naj bi potekal na podlagi cerkvenih dokumentov, pravil KA ter priznanih (slovenskih in italijanskih) knjig o KA. V vojnih razmerah ni bilo mogoče, da bi bilo pastoralno delo nagrajeno z uspehom, toda duhovnikom je bil dan nasvet, da lahko napravijo veliko z molitveno pomočjo v obliki Apostolstva molitve, saj prav »v tem letu bi morala AM prodrati in se za-

⁸⁷ *Duhovni preporod*, 2, 1945, št. 1, str. 1.

koreniniti v vsaki naši župniji». ⁸⁸ Vodstvo slovenske KA se je namreč odločilo vpeljati KA med primorsko ljudstvo po splošno razširjeni molitveni organizaciji Apostolstvo molitve, z oblikovanjem jedrnih skupin KA iz mašnih strežnikov pa se je odločilo za izviran organizacijski pristop v primerjavi s SKA. ⁸⁹

Oceno delovanja slovenske KA v goriški nadškofiji nam posredujeta dva arhivska drobca. P. Jauh je v sklepu sodne izjave podal mnenje, da se goriška KA z ljubljansko ne da primerjati, »ker je bila goriška šele v povojjih«. Duhovniki so zanjo »delali iz idealizma«. Ščasoma je imela slovenska KA po zgledu SKA namen organizirati t. i. trojke, ki bi kot elitna jedra izvajale laični apostolat, kasneje pa tudi lastne organizacije. ⁹⁰ Tudi v elaboratu o SKA najdemo trezno oceno, da se je škofijski odbor slovenske KA »zlasti pripravljaval za delo po vojni. V ta namen je ustanovil verska društva 'Apostolstvo molitve' kot nekakšno daljno pripravo za KA.« ⁹¹

Konec vojne v Evropi za primorske Slovence ni prinesel pravega miru, saj so v času določanja nove državne meje med Italijo in Jugoslavijo »živeli obmejni Slovenci v skrajni živčni napetosti in pravcati zmedbi«. ⁹² Julijska krajina je bila po Morganovi črti razdeljena na cono A in B. Z uveljavitvijo mirovne pogodbe med obema državama 15. septembra 1947 in ustanovitvijo Svobodnega tržaškega ozemlja sta škofijski središči v Gorici in Trstu ostali zunaj meja Slovenije. Spričo tega je nova razmejitvev med Italijo in Jugoslavijo nepopravljivo razdelila tako goriško nadškofijo kot tudi tržaško-koprsko škofijo. Zaradi političnih razmer v Jugoslaviji je bilo delovanje katoliške Cerkve na tem ozemlju oteženo, neurejene škofijske meje pa so prinesle še dodatne težave, saj škofa iz Gorice in Trsta nista imela dostopa do jugoslovanskega dela svojih škofij. ⁹³

Iz tega prelomnega časa imamo zadnje znano poročilo o slovenski KA iz Gorice. Dokument Republiškega sekretariata za notranje zadeve nam posreduje informacijo, da se je poleti 1947 »vršil splošni sestanek slovenskih duhovnikov v Gorici v prostorih malega semenišča. Bila je vrsta različnih predavanj. Bilo je predavanje tudi o KA, katerega je imel dr. Klinec.« V dokumentu je poudarjeno, da je dr. Klinec KA omenjal samo v zvezi s cono B. Pozval je k ohranitvi in krepitvi Apostolske molitve, ki je bila del slovenske KA. Dal je pobudo za ustanovitev Apostolske molitve v krajih, kjer je še ni bilo. Avtor dokumenta je to kratko sporočilo zaključil z analizo: »Vsekakor duhov-

Dr. Jakob Ukmar (Simčić, Jakob Ukmar, str. 7).

niki na goriškem ozemlju, priključenem FLRJ, imajo za to akcijo vse pogoje, vsled široko zasnovanih Marijinih družb po farah.« V zaključku dokumenta je podana ugotovitev, da je slovenska KA »po osvoboditvi v celoti zavzela pasiven značaj«. ⁹⁴

V zadnjih mesecih druge svetovne vojne je delovanje slovenske KA v goriški nadškofiji dobilo posnevalce v tržaško-koprski škofiji. ⁹⁵ Na začetku leta 1945 se je dr. Jakob Ukmar ⁹⁶ ob spoznanju, kakor se

⁹⁴ ARS, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve, fasc. 933, Katoliška akcija, str. 11.

⁹⁵ Duhovni preporod, 2, 1945, št. 1, str. 11.

⁹⁶ Jakob Ukmar, duhovnik, pisatelj in narodnoobrambni delavec. Rojen 13. julija 1878 na Opčinah pri Trstu, umrl 2. novembra 1971 v Škednju pri Trstu. Vpisal se je v nemško gimnazijo v Trstu, kjer je leta 1898 maturiral. Po maturi je vstopil v osrednje semenišče v Gorici in bil v duhovnika posvečen 14. julija 1901. Duhovniško službo je opravljal v številnih krajih tržaško-koprške škofije. Leta 1917 je na Dunaju doktoriral iz cerkvenega prava. Od upokojitve 1919 do smrti je bival v Škednju in ves čas pomagal pri slovenskem dušnem pastirstvu. V letih fašističnega preganjanja je bilo njegovo delo usmerjeno v obrambo slovenskih pravic v javnosti in Cerkvi. Posebno kritičen je bil do odnosa cerkvenih voditeljev do slovenske manjšine v Italiji, kar je izrazil v številnih latinskih spomenicah vatikanskemu državnemu tajništvu in papežu. Med drugo svetovno vojno je v pridigah svaril pred komunizmom in na splošno obsojal oboroženo vstajo, vendar v politično dogajanje ni aktivno posegel. Leta 1947 je postal apostolski administrator za ozemlje tržaške škofije, ki je prišlo pod jugoslovansko upravo, a napad v istrski vasi Lanišče mu je onemogočil prevzem nove službe. Zaradi tega dogodka je bil razrešen vseh služb na škofijskem ordinariatu. Ukmar danes nosi naziv božji služabnik in je kandidat tržaške škofije

⁸⁸ Prav tam, str. 2–3.

⁸⁹ Prav tam, str. 7–10.

⁹⁰ ZAL, LJU 85, Okrožno sodišče v Ljubljani, fasc. 515, Sodni spis zoper Ludvika Lederhesa.

⁹¹ ARS, AS 2065, Zapuščina Frančka Sajeta, fasc. 4, Elaborat o Slovenski Katoliški akciji, str. 83.

⁹² Klinec, Zgodovina Goriške Mohorjeve, str. 184.

⁹³ Dolinar, Čerkvenoupravna podoba Slovenije, str. 13–16; Slovenski zgodovinski atlas, str. 198.

je izrazil v eni od svojih pridig, o »pešanju svete vere in verskega življenja, o žalostnem stanju mladine, razruvanem družinskem življenju, veliki razkosanosti v narodu, neorientiranosti in nezrelosti v najbolj kritičnem momentu naše zgodovine« in po zgledu goriških duhovnikov odločno zavzel za ustanovitev slovenske KA na Tržaškem.⁹⁷ Njena naloga bi bila oblikovati versko in kulturno zavedne laike in jih dejavno vključiti v apostolat Cerkve.⁹⁸ Na sestanku 24. januarja 1945 je skupina tržaških duhovnikov (dr. Jakob Ukmar, Ivan Omersa, Lojze Škerl, Jože Gregor) sklenila, naj se KA nemudoma začne vsaj v obliki Apostolstva molitve ter naj slovenska KA na Tržaškem deluje ločeno od italijanske in hrvaške. Na naslednjem sestanku z dekani, 7. februarja istega leta, je dr. Ukmar maloštevilnim udeležencem predstavil in zagovarjal žosizem kot obliko organiziranja KA. Zato je pozval, naj se poskuša oblikovati vsaj eno elitno jedro, ki naj začne z rednimi sestanki. V prvih povojnih letih so slovenski tržaški duhovniki te predloge skušali udejanjiti. Dr. Ukmar je bil 1. marca 1946 imenovan za škofijskega delegata za slovensko KA in je s tega položaja predlagal imena cerkvenih asistentov (dr. Jože Prešern, Jože Jamnik, Peter Šorli, Marijan Živic).⁹⁹ Tržaško-koprski škof Antonio Santin (1938–1975) je hotel, da se med Slovenci KA organizira po italijanskem sistemu, vendar so duhovniki, ki so pribežali iz komunistične Slovenije in nato v Trstu ustanovili različne organizacije, te začeli voditi po vzoru KA, ki je do prepovedi takoj po koncu vojne uspevala na slovenski strani nekdanje rapalske meje. To je pri starejših duhovnikih, med drugim tudi pri dr. Ukmarju, sprožilo odpor in rast medsebojnih napetosti, ki so bile posledica različnih metod dela, večkrat pa tudi osebnega značaja, oziroma so izvirale še iz predvojnih nasprotij med različnimi organizacijami v Sloveniji.¹⁰⁰

Sklep

Iz celotne razprave je razvidno, da so imeli snovalci slovenske KA v goriški nadškofiji in nato tudi v tržaško-koprski škofiji veliko poguma in jasen cilj – obvarovati slovenski narod pred nasilno italijanizacijo in katoliško vero pred njenimi idejnimi nasprotniki. Toda vojne razmere niso dopustile, da bi se slovenska KA na Primorskem razmahnila do te mere, kot se je v predvojnem času v ljubljanski ali lavantinski škofiji. Do konca druge svetovne vojne in v prvih povojnih letih ni bila ustanovljena nobena lastna organizacija slovenske KA, v okviru katere bi potekal laični apostolat. Delo na tem področju je ostalo na stopnji pripravljanja brazde za seme KA. V tedanjih hudih razmerah pa to seme ni moglo kaliti

in rasti ter dati zaželenega sadu: duhovnega preporeda primorskih Slovencev.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Goriške Mohorjeve družbe
Fotografija dr. Rudolfa Klinca.

ARS – Arhiv Republike Slovenije
AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve, fasc. 933, Katoliška akcija.
AS 2065, Zapuščina Frančka Sajeta, fasc. 4, Elaborat o Slovenski Katoliški akciji.

Dokumentacija Dela
Fotografija dr. Karla Bonuttija.

NŠAL – Nadškofijski arhiv v Ljubljani
NŠAL, Škofje, A. B. Jeglič, fasc. 40, Spomenica Vrhovnega sveta krščanskih organizacij Slovencev in Hrvatov v Italiji o vprašanju Katoliške akcije, 22. junija 1927.

Zbirka upodobitev znanih Slovencev NUK
Fotografija dr. Engelberta Besednjaka s sinom.
Fotografija dr. Janka Kralja.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
LJU 85, Okrožno sodišče v Ljubljani, fasc. 515, spis K 78/1949, Sodni spis zoper Ludvika Lederhesa.

PRIČEVANJA

Intervju z dr. Karlom Bonuttijem, 25. junij 2011.

ČASOPISNI VIRI

Duhovni prepored, 1944, 1945.

LITERATURA

Bednařik, Rado: Besednjak Engelbert. *Primorski slovenski biografski leksikon: 2. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1975, str. 69–70.

Cencič, Miroslava: *Primorska sredina v primežu bratomorne vojne*. Ljubljana: Slovenska matica, 2011.

Čuk, Alfonz: Dnevnik, nadaljevanje. *Pogledi*, 7, 2001, št. 44–45, str. 6–20.

Čuk, Alfonz: Dnevnik. *Pogledi*, 6, 2000, št. 36–37, str. 14–26.

Dolar, France M.: Cerkev in uprava podoba Slovenije. *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju* (ur. Metod Benedik et al.). Ljubljana: Družina, 2002, str. 7–24.

⁹⁷ za beatifikacijo. Gl. Simčič, Ukmar, str. 113–116.

⁹⁸ Simčič, Ukmar, str. 119.

⁹⁹ Kralj, Ukmarjeva življenjska pot, str. 14.

¹⁰⁰ Simčič, Ukmar, str. 119.

¹⁰⁰ Maganja, Ukmar, str. 128; Škerl, Santin, str. 296.

- Dolar, France M.: Ušeničnik in Katoliška akcija. *Aleš Ušeničnik: čas in ideje 1868–1952: zbornik razprav s simpozija SAZU ob 50. obletnici smrti* (ur. Matija Ogrin in Janez Juhant). Celje: Ljubljana: Mohorjeva družba, 2004, str. 145–154.
- Godeša Bojan: *Kdor ni z nami, je proti nam: Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.
- Griesser Pečar, Tamara: *Cerkev na zatožni klopi: sodni procesi, administrativne kazni, posegi »ljudske oblasti« v Sloveniji od 1943 do 1960*. Ljubljana: Družina, 2005.
- Jadranski koledar 1979* (ur. Jože Koren). Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1978.
- Juvančič, Ivo: Goriški nadškof Carlo Margotti in narodnoosvobodilni boj. *Goriški letnik*, 3, 1976, št. 3, str. 158–173.
- Kacin, Anton: Kralj Janko. *Primorski slovenski biografski leksikon: 8. snopič* (ur. Martin Jevnikar). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1982, str. 174–176.
- Kacin-Wohinz, Milica: *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921–1928*. Ljubljana: Založba Lipa, 1977.
- Kacin-Wohinz, Milica in Pirjavec, Jože: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*. Ljubljana: Nova revija, 2000.
- Klinec, Rudolf: Bonutti Karel. *Primorski slovenski biografski leksikon: 2. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1975, str. 103–104.
- Klinec, Rudolf: Čuk Alfonz. *Primorski slovenski biografski leksikon: 4. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1977, str. 251–252.
- Klinec, Rudolf: *Dnevniški zapisi: 1943–1945* (ur. Peter Černic in Renato Podbersič). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2010.
- Klinec, Rudolf: *Primorska duhovščina pod fašizmom*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1979.
- Klinec, Rudolf: *Zgodovina Goriške Mohorjeve družbe*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1967.
- Klinec, Rudolf: *Zgodovina goriške nadškofije 1751–1951*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1951.
- Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1970* (ur. Maks Komac). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1969.
- Kralj, Franc: Margotti Karel. *Primorski slovenski biografski leksikon: 9. snopič* (ur. Martin Jevnikar). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1983, str. 356–357.
- Kralj, Franc: Sedej nadpastir goriških Slovencev. *Sedejev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 1988, str. 96–116.
- Kralj, Franc: Ukmarjeva življenjska pot. *Ukmarjev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 2006, str. 7–17.
- Likar, Ivan: Pastoralna zgodovina Cerkev na Primorskem. *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju* (ur. Metod Benedik et al.). Ljubljana: Družina, 2002, str. 61–84.
- Maganja, Nadja: Ukmar – družbeni delavec v po-vojnem obdobju. *Ukmarjev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 2006, str. 127–134.
- Mlakar, Boris: Goriška sredina. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 37, 1997, št. 2, str. 325–334.
- Odar, Alojzij: Pij XI. in Katoliška akcija. *Revija Katoliške akcije*, 1, 1940, št. 1, str. 3–14.
- Pacek, Dejan: *Katoliška akcija v ljubljanski, lavantinski in goriški (nad)škofiji: diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta in Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 2011.
- Pacek, Dejan: Pregled zgodovine Katoliške akcije na Slovenskem. *Bogoslovni vestnik*, 72, 2012, št. 2, str. 219–234.
- Pelikan, Egon: *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom: Primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško dednico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac*. Ljubljana: Nova revija, 2002.
- Plahuta, Slavica: Začetki OF na Goriškem. *Slovenski upor 1941: Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja* (ur. Ferdo Gestrin et al.). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1991, str. 135–147.
- Podbersič, Renato: *Revolucionarno nasilje na Primorskem: Goriška in Vipavska 1941–1945*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2012.
- Rijavec, Mirko: Juvančič Ivo. *Primorski slovenski biografski leksikon: 7. snopič* (ur. Martin Jevnikar). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1981, str. 605–606.
- Saje, Franček: *Belogardizem*. Mengeš: Ciceron, 2008.
- Simčič, Tomaž: *Jakob Ukmar: (1878–1971): sto let slovenstva in krščanstva v Trstu*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1986.
- Simčič, Tomaž: Sirotti Giovanni. *Primorski slovenski biografski leksikon: 14. snopič* (ur. Martin Jevnikar). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1988, str. 371–373.
- Simčič, Tomaž: *Ukmar Jakob. Primorski slovenski biografski leksikon: 16. snopič* (ur. Martin Jevnikar). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1990, str. 113–116.
- Simčič, Tomaž: Ukmar med drugo svetovno vojno. *Ukmarjev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 2006, str. 115–125.
- Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt in Marko Vidic). Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Škerl, Lojze: Santin Antonio. *Primorski slovenski biografski leksikon: 13. snopič* (ur. Martin Jevnikar). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1987, str. 294–297.
- Tavčar, Marko: Sedej v navzkrižju političnih in nacionalnih vrenj. *Sedejev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 1988, str. 74–95.

Tavčar, Marko: Jakob Ukmar in Zbor svečnikov sv. Pavla. *Ukmarjev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 2006, str. 85–96.

S U M M A R Y

Functioning of the Slovenian Catholic Action behind the Rapallo border

The Catholic Action (CA), a church organisation of the lay apostolate, had in the time of Bishop Francis Borgia Sedej (1906–1931) and Archbishop Carlo Margotti (1934–1951) an important role in the religious renovation of the Archdiocese of Gorizia. The latter was since its establishment in 1751 part of the Habsburg Monarchy with a majority share of Slovenian believers, until the Treaty of Rapallo was signed in 1920 between the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and the Kingdom of Italy, granting the latter the entire territory of the Archdiocese.

After the Fascists assumed power in Italy in 1922, the community of over 340,000 Littoral Slovenes were submitted to violent Italianisation for more than twenty years. Following the emigration of most Slovenian lay intellectuals, a ban on the public use of the Slovenian language, and the dissolution of all Slovenian organisations, the Catholic Church eventually became the last sanctuary of the oppressed Slovenian minority and Slovenian Littoral priests its most important and most often the only protectors.

Slovenian Littoral priesthood unanimously rejected the proposals for the inclusion in the Italian CA, which it recognised, first and foremost, as a denationalising instrument owing to its emphasised Italian character. Before and during the Second World War, three attempts were made to establish an independent Slovenian CA in the Archdiocese

of Gorizia. The prewar attempts made in 1929 and 1938 failed during the time when the Littoral Slovenes were subject to the most severe denationalising pressure, and the third attempt finally paved the way towards the formal establishment of the Slovenian Catholic Action on 23 March 1944.

The creation of the Slovenian CA was enabled by Italy's capitulation on 8 September 1943 and the subsequent German occupation of the Littoral (then part of Venezia Giulia), which from the national perspective was incomparably more sympathetic to the Slovenes than the Italian authorities, since the Germans needed the cooperation of Slovenian anti-communists in their struggle against the partisan movement. The previously long-oppressed Slovenian public, political and cultural life in Gorizia was revived under German occupation. In the changed circumstances, Slovenian priests of the Archdiocese of Gorizia accepted the Slovenian CA as a spiritual and cultural asset to Slovenian believers. With the Slovenian clergy of the Gorizian Archdiocese having retained their Slovenian identity despite Italian denationalising policy, the leadership of the Slovenian CA found their example worth imitating in the Slovenian homeland.

The question of the Slovenian CA was inseparably connected with the question of national existence. Because of that, the Slovenian CA, unlike the CA in the Ljubljana Diocese, overcame ideological frames of anti-communism and welcomed in its ranks both the most adamant opponents to communist-run Liberation Struggle and Catholics who collaborated with it.

The wartime functioning of the Slovenian CA in the Archdiocese of Gorizia was, despite the self-sacrifice of its members, primarily focused on making preparations for the time after the war. Therefore, it could not by itself bring to the realisation of its main objective: the spiritual rebirth of the Littoral Slovenes.